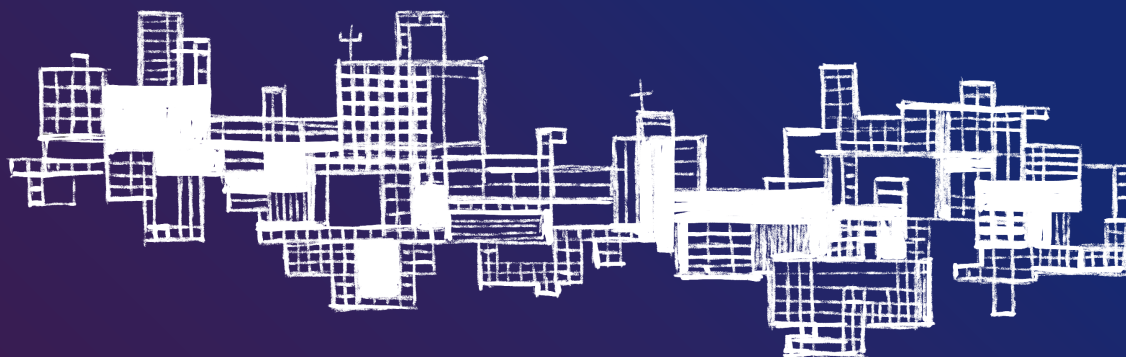

**Pražská
panelová sídliště
jako místa protikladů**

Pražská panelová sídliště jako místa protikladů

Copyright © Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2020

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

Editoři: Tomáš Hoření Samec, Michal Lehečka

Autoři: Tomáš Hoření Samec, Michal Lehečka, Václav Orcígr, Ondřej Špaček, Michaela Janečková, Tomáš Princ, Apolena Rychlíková, Alžběta Medková, Barbora Matysová a Petr Gibas

Sazba a grafické zpracování: Aneta Čamo

Jazyková korektura: Kristýna Příbylová

Fotografie: Tomáš Princ

Tisk: MARTEN, spol. s.r.o., Českobrodská 876/48, 190 00 Praha 9

Publikace vznikla v rámci Strategie AV21 podpořené dotací Akademie věd České republiky v programu 23. Město jako laboratoř změny; stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život.

ISBN 978-80-7330-376-1 (print) | ISBN 978-80-7330-377-8 (pdf)

TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC

PETR GIBAS

**PRAŽSKÁ PANELOVÁ
SÍDLIŠTĚ JAKO MÍSTA**

PROTIKLADŮ 1

MICHAL LEHEČKA
TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC
VÁCLAV ORCÍGR

PROMĚNY A PROTIKLADY

PRAŽSKÝCH SÍDLIŠŤ

OPTIKOU TEORETICKÝCH

KONCEPTŮ 3

ONDŘEJ ŠPAČEK

STŘEDNÍ TŘÍDA

NA PRAŽSKÝCH

SÍDLIŠTÍCH 8

MICHAELA JANEČKOVÁ

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

VE FILMU V OBDOBÍ

STÁTNÍHO SOCIALISMU 12

TOMÁŠ PRINC

PROMĚNY

PRAŽSKÝCH SÍDLIŠŤ

OKEM FOTOGRAFA 16

APOLENA RYCHLÍKOVÁ

SÍDLIŠTĚ PÍSNICE

JAKO SYMBOL

HISTORICKÉ PROMĚNY

FUNKCE BYDLENÍ 31

ALŽBĚTA MEDKOVÁ

JIHOZÁPADNÍ MĚSTO JAKO

NOVÝ DOMOV: ETNICKÁ

RŮZNORODOST NA

PRAŽSKÝCH SÍDLIŠTÍCH 36

BARBORA MATYSOVÁ

ČERNÝ MOST

A JEHO ČEKÁNÍ

NA REVITALIZACI 40

PETR GIBAS
TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC

PROTIKLADY,

A CO DÁL? 45

TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC

PETR GIBAS

Pražská panelová sídliště jako místa protikladů

Pražská panelová sídliště jsou místa, kde se protíná mnoho protikladů: na jednu stranu jsou ceněna pro to, že zajistila praktické a relativně málo nákladné bydlení pro velký počet obyvatel, na druhou stranu byla často kritizována pro mnoho dílčích nedostatků i pro svůj celkový urbanistický koncept. Pro své obyvatele se mohou zdát jako místa, která se příliš nemění, místa, která jsou v jistém smyslu známá a obyčejná. Tato zdánlivá neměnnost se projevuje především v ustálenosti majetkových vztahů, kdy převažuje soukromé a družstevní vlastnictví bytů. To také souvisí s neměnností ve vztahu k sociálnímu a ekonomickému statusu obyvatel, kdy pražská sídliště jsou místem, kde stále bydlí střední třída.

Nicméně pokládat pražská sídliště za místa, kde se zastavil čas a ustaly všechny změny, by byla iluze. Dotýkají se jich totiž procesy, které souvisí s rostoucí tendencí ke komodifikaci bydlení a městského prostoru, dochází na nich ke generační obměně, k plánování revitalizace budov a veřejných prostranství, někdy souvisejících se zástavbou volných ploch, či přistěhování nových obyvatel, které přináší etnickou diverzitu. Proměňuje se také finanční dostupnost bydlení na pražských sídlištích, kdy rostoucí ceny nemovitostí a potažmo rostoucí nájemné sídliště postupně vzdalují od ideálu místa, kde mohou bydlet různé sociální vrstvy, nejen ti bohatí.

Tato publikace je koncipována, aby byla čtenářsky přístupná a nebyla čistě akademickým a teoretickým textem, který osloví jen úzký okruh odborníků. Kolektiv autorek a autorů proto zahrnuje jak sociální vědce a vědkyně, historičku umění a architektury, ale také novinářky a jednotlivé kapitoly jsou i proto mozaikou různých žánrů, zahrnující teoretičtější zaměřenou kapitolu, kapitoly vysvětlující i kapitoly popisující některé z procesů a proměn, kterým sídliště čelí, ale třeba i fotografickou esej. Právě tato esej přináší vizuální materiál (fotografie) a osobní výpověď fotografa dlouhodobě žijícího

na pražských sídlištích odděluje jako určité intermezzo první, obecnější a druhou, konkrétněji zaměřenou část. V první části naleznou čtenáři teoreticky laděnou úvodní kapitolu, která představuje dva klíčové pojmy související s bydlením – gentrifikace, financializace – které nabízejí způsob, jak porozumět protikladům, procesům a proměnám, s nimiž se na sídlištích setkáváme. Následují dvě kapitoly nahlízejí na proměnu sídlišť a jejich vnímání jak u jejich obyvatel pocházejících ze střední třídy, tak v rámci filmové produkce z období socialismu.

Po vizuální esejí pak následuje druhá část, která obsahuje tři kapitoly zaměřující se na proměnu a protiklady, jak na ně můžeme narazit na třech konkrétních pražských sídlištích: Písnici, Jihozápadním Městě a Černém Mostu. Tyto kapitoly postupně ukazují, jak se na Písnici střetává protikladné chápání bydlení a městského prostoru jako domova a jako investice, jak etnická různorodost Jihozápadního Města může být zároveň viditelná i neviditelná a jak revitalizace veřejných ploch sídlišť může pro některé obyvatele představovat vytoužený cíl, zatímco pro jiné může přinášet riziko stěhování se kvůli nárůstu nákladů na bydlení v případě Černého Mostu.

Jak je z výše uvedeného zřejmé, snahou této publikace není podat vyčerpávající zprávu o *všech* proměnách na všech pražských sídlištích, ale nabídnout aktuálnější, společensky orientovanou perspektivu a rámec umožňující pražská sídliště a jejich proměny citlivěji vnímat a lépe jim rozumět. Zaměřujeme se přitom na protikladnost těchto proměn, skutečnost, že popisované procesy jsou často vnitřně rozporné a mnohde přinášejí jak pozitivní, tak negativní efekty. Jde tedy o proměny, které jsou často nejednoznačné a nevyhraněné, a záleží tak na tom, z jakého úhlu pohledu jsou hodnoceny; zda z hlediska starousedlíků, nově příchozích, developerů, úředníků, nebo někoho, kdo na sídlišti nikdy nebydlel.

MICHAL LEHEČKA

TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC

VÁCLAV ORCÍGR

Proměny a protiklady pražských sídlišť optikou teoretických konceptů

Procesy, které souvisejí s proměnou měst, by bylo nemožné adekvátně popsat bez použití teoretických pojmů, které umožňují pojmenovat, zobecnit a porovnávat různé procesy a odhalovat i jejich případnou protikladnost. V této kapitole se proto zaměřujeme na možnost, zda a jak lze aplikovat pojmy gentrifikace a financializace bydlení na realitu pražských sídlišť, protože dané pojmy odkazují na procesy, které se uskutečňují v celé řadě evropských metropolí. Co tyto pojmy popisují? Jsou vhodné pro český, respektive pražský kontext, když byly vytvořeny v kontextu anglosaských měst? Co nám mohou pomoci objasnit a co naopak může jejich používání zakrývat?

Pojem gentrifikace, který odkazuje na proces městské revitalizace spojený s proměnou sociálního složení obyvatel a nárůstem cen za bydlení i služby,¹ má i v českém kontextu poměrně dlouhou tradici. V domácí odborné literatuře se objevuje jako nepřiliš problematizovaný pojem již v devadesátých letech 20. století v souvislosti s politickou a ekonomickou transformací.² V posledních letech však gentrifikace získává v české i mezinárodní odborné debatě zaměřené na státy střední a východní Evropy stále kritičtější

¹ Pojem gentrifikace použila jako první v roce 1964 britská socioložka Ruth Glass; viz Glass, R. (1964). *Introduction to London: aspects of change*. Centre for Urban Studies, London. K problematice gentrifikace více viz např. Lees, L. and Phillips, M. (eds.). (2018). *Handbook of Gentrification Studies*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, nebo také Huse T. (2014). *Everyday Life in the Gentrifying City: on displacement, ethnic privileging, and the right to stay put*. Ashgate: Surrey.

² Sýkora, L. (1993). Gentrifikace: mění se tvář vnitřních měst in L. Sýkora (ed.). *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK Praha, pp. 100-119; Sýkora, L. (1994). Local Urban Restructuring as a Mirror of Globalisation Processes: Prague in the 1990s. *Urban Studies* 31 (7): 1149-1166. Více například v rámci Geografie 2/2015 (<https://geografie.cz/120/2/>).

význam, kdy se poukazuje také na její negativní dopady.³ Možná díky tomu je samotný pojem v současnosti znám i širší veřejnosti.

V souvislosti s panelovými sídlišti se o gentrifikaci zatím příliš nemluvílo, pravděpodobně proto, že sídliště stála ve veřejném diskurzu dlouhou dobu mimo rámec představ o ideálním a žádaném bydlení. Určité společenské stigma spojené s přehlížením panelových sídlišť jako legitimního a kvalitního bydlení přitom potenciál k výskytu jevů spojených s gentrifikací nesporně vytváří. Jak ukazuje Ondřej Špaček v kapitole *Střední třída na pražských sídlištích*, stigmatizace sídlišť v části veřejného diskurzu spojená s rétorickou figurou tzv. „králíkáren“ však nikdy ve velkém měřítku nevedla k reálné sociální a ekonomické stagnaci sídlišť. Naopak, pražská panelová sídliště byla a stále jsou populárními destinacemi pro středněpříjmové obyvatele Prahy nebo pro cizince, kteří se do Prahy nastálo stěhují.⁴ Tento fenomén v kapitole *Jihozápadní město jako nový domov: etnická různorodost na pražských sídlištích* osvětluje Alžběta Medková.

Donedávna pražská sídliště fungovala jako relativně finančně dostupná varianta, co se týče nákupu bytu i jeho nájmu. Nicméně právě zájem o bydlení na sídlišti spojený s nižšími náklady než v jiných částech města vedl k tomu, že ceny nemovitostí i výše nájemného rostly na sídlištích minimálně stejným tempem jako v jiném typu zástavby a jiných čtvrtích Prahy.⁵ Přestože tedy někteří urbanisté hovoří o sídlištích v souvislosti s jejich proměnami a stárnutím jako o potenciálně „tikajících bombičkách“,⁶ z pohledu disciplín sociologie bydlení a urbánních studií i na základě různých sociodemografických a ekonomických ukazatelů se tento pohled ukazuje jako přehnaný. Dlouhodobé zkušenosti obyvatel pražských sídlišť navíc ukazují, že jsou ceněna pro praktičnost bydlení, dostatek zeleně a dobrou infrastrukturu.⁷

Veřejná diskuse o sídlištích se navíc v posledních letech značně proměnila a lze dokonce hovořit o tom, že o sídliště jako specifický urbanistický a společenský fenomén jeví zájem odborná i širší veřejnost, jak ukazují různé odborné projekty, například *Paneláci, Sídliště, jak dál?, Historie a budoucnost sídlišť: kvalita obytného prostředí a rezidenční spokojenost* i více populárně-naučné publikace zaměřené na konkrétní sídliště jako například *Sídliště Solidarita, Linka č. 141 - Kniha o Černém Mostě, Sídlíště Ďáblice: Architektura pro lidi* nebo *Legenda o sídlišti*.

³ Více například v rámci Geografie 2/2015 (<https://geografie.cz/120/2/>).

⁴ Lehečka, M. (2019). "To Own or Not to Own". Post-socialist Housing Policy, Privatism and Regimes of Vulnerability in Prague, Czech Republic. *Archivio Anthropologico Mediterraneo* 21 (2): 1-16. Dostupné: <https://journals.openedition.org/aam/2228>.

⁵ Portál HL. m. Prahy. (2019). *Podle analýzy rostou nájmy v Praze nejrychleji na sídlištích*. Dostupné: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/magistrat/tiskovy_servis/tiskove_zpravy/podle_analyzy_rostou_najmy_v_praze.html.

⁶ Tímto slovním spojením označil pražská panelová sídliště urbanista a tvůrce Metropolitního plánu hl. m. Prahy Roman Koucký ve svém rozhovoru pro *Echo24.cz*: Dostupné zde: <https://echo24.cz/a/S8pWx/sidliste-jsou-tikajici-bombicka-starnou-hloupnou-a-chudnou>.

⁷ Špaček, O. (2012). Česká panelová sídliště: faktory stability a budoucího vývoje. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (5): 965-988.

Pokud bychom chtěli popisovat proměny statusu pražských sídlišť převážně pomocí pojmu gentrifikace, tak narážíme na problém. Koncept byl definován ve vztahu k rozvoji měst ve Spojených státech a ve Velké Británii a nedostatečně zohledňuje sociálně, ekonomicky a právně odlišné trajektorie a kontexty rozvoje měst (post)socialistických.⁸ Je tedy vůbec vhodné hovořit o gentrifikaci pražských panelových sídlišť? Částečně ano, ale pouze tehdy použijeme-li gentrifikaci jako teoretický rámec pro sledování přidružených a více konkrétních urbánních procesů, jako jsou (symbolické) vymístění, generační proměna, revitalizace veřejné vybavenosti nebo dostavby v sídlištních prolukách. Sídlíště jsou proto v současnosti ohrožena živelným rozvojem stejně jako zbytek města, jejich nesporným specifikem je ale fakt, že převážná část zdejšího bytového fondu prošla privatizací, která značně posílila rezidenční stabilitu sídlišť a představuje zásadní překážku pro mnohé formy fyzického vymístění v důsledku proměn sídlišť.

Ohrožení procesy spojenými s gentrifikací tak paradoxně na sídlíště nepřichází ani tak v důsledku strukturální sociální a ekonomické stagnace, ale jako výsledek deregulované⁹ politiky územního rozvoje. Charakter a uživatelská přívětivost sídlišť jsou tak v posledních letech často vychylovány extenzivními dostavbami v jejich okolí či umístováním dalších staveb nebo celých okrsků přímo do jejich rozvolněné urbanistické skladby. Podobně při revitalizacích a dostavbách sídlištních prvků občanské vybavenosti dochází k vytlačování původních služeb. Často je to v důsledku větších finančních nároků pronajímatelů a větší konkurence mezi potenciálními provozovateli. Spíše než na potřeby obyvatel tak podoba občanské vybavenosti některých obytných komplexů začíná reagovat na potřeby a akční rádius lidí pracujících v kancelářských komplexech, které na sídlištních nebo v jejich blízkém okolí hojně vznikají. Takové nahrazení rybářských potřeb bistroem s výběrovou kávou tak může u starousedlíků vyvolat pocit, že se jim místo vzdaluje, a to snižuje jejich spokojenost. Obavy z dlouhodobé transformace sídlišť se město a městské části snaží zmírnit koncepčním plánováním. Od roku 2015 tak vzniklo několik územních studií a dalších projektů, jejichž cílem je buď dostavět sídlištní rozvojové a transformační plochy (Ďáblice, Háje, Opatov, Roztyly), zahustit stávající zástavbu (Ďáblice, Stodůlky, Nové Butovice, Lužiny, Petřiny), revitalizovat sídlištní okrsky (Černý Most) nebo zhodnotit stávající panelové objekty soukromým investorem (Písnice). Obavy obyvatel sídlišť však nijak zásadně neopadají.

Zatímco pojem gentrifikace je v české akademické debatě poměrně etablovaný, tak financionalizace bydlení si do ní postupně hledá cestu. Obecně je pojmem financionalizace bydlení označován stav, kdy se z bydlení stává významná investiční komodita, což zahrnuje řadu různých dílčích procesů.¹⁰ Hovoříme tak

⁸ Ferenčuhová, S., Gentile, M. (2016). Introduction: Post-socialist cities and urban theory. *Eurasian Geography and Economics* 57 (4-5): 483-496; Ouředníček, M. (2016). The relevance of „Western“ theoretical concepts for investigations of the margins of post-socialist cities: the case of Prague. *Eurasian Geography and Economics* 57 (4-5): 545-564.

⁹ Deregulovanost v tomto smyslu není uvažována jako absence pravidel pro rozhodování o území, ale spíše jako jejich právní a legislativní ohebnost, vágnost a porušitelnost, vyplývající z litery a praxe aplikování platného územního plánu hl. m. Prahy.

¹⁰ Více k její strukturální a kulturní dimenzi například zde: Černá, E., Hoření Samec, T., Černý, J. (2020). Financionalizace bydlení. Když se z domova stává investice in: P. Barša, M. Dokupil Škabraha (eds.). *Za hranice kapitalismu*. Praha: Rybka Publishers, pp. 93–110.

o procesech strukturálních, kdy se proměňuje charakter systému bydlení, kdy roste význam finančních trhů a finančních nástrojů (jako jsou hypoteční úvěry) při poskytování bydlení. Další sférou jsou procesy odehrávající se na individuální rovině, kdy se proměňuje, jak lidé vnímají bydlení a jaké významy mu přiřkládají, typicky, zda bydlení vnímají jako domov, investici, nebo jako obojí zároveň s ohledem na kontext. V českém prostředí se ukazuje, že u běžných domácností jsou oba významy bydlení (domov a investice)¹¹ silně propojeny a oba aspekty vytváří důležitý pocit sociální a ekonomické jistoty.¹² Investiční aspekt ve vztahu k bydlení nabývá na důležitosti i ve vztahu k tomu, že na domácnosti je přenášeno stále více zodpovědnosti za zajištění životních potřeb, například zajištění se na stáří. Běžní lidé jsou pak ti, kteří zároveň nejvíce nesou rizika, když finanční trhy selhávají nebo když přichází ekonomická krize.

K nákupu vlastního bydlení nebo bydlení určeného jako investice k pronájmu patřilo v České republice v posledním desetiletí využití hypotečních úvěrů. To je moment, kdy se propojují obě zmíněné roviny: individuální a strukturální. Díky touze zajistit se pomocí získání vlastního bydlení se stále více roztáčí spirála rostoucích cen nemovitostí a nájmu, která se projevila i na pražských sídlištích. Toto prostředí kulturní hegemonie soukromého vlastnictví nad vlastnictvím veřejným, považují někteří autoři za průvodní jev fenoménu označovaného jako *privatismus*.¹³ V kontextu pražských sídlišť bychom pak mohli jako financiaci bydlení identifikovat praxi, kdy si lidé budou brát hypotéky, aby byty nakupovali s cílem je dále pronajímat a generovat tak rentu. O tom, zda a v jakém rozsahu panuje tato praxe na pražských sídlištích, však neexistují veřejně dostupná data a je tedy obtížné adekvátně zhodnotit, zda a v jakém rozsahu se praxe nazývaná jako „buy-to-rent“ na pražských sídlištích vyskytuje.

Významnými aktéry financiaci bydlení jsou pak různé typy investičních fondů. V případě pražských sídlišť se jedná o ojedinělý (nicméně výrazný) případ sídliště Písnice. Toto sídliště, původně zprivatizované firmou ČEZ, bylo odprodáno investorovi (CIB Group), a ne do rukou jednotlivých nájemníků, jak bylo běžné při privatizaci státních a poté obecních bytů. Podrobněji tento typ financiaci bydlení, kdy do hry vstupuje jeden významný investor akumulující v dané lokalitě významný počet bytových jednotek, popisuje v kapitole *Písnice jako ukázka protikladného vztahu k bydlení: od domova k investici* Apolena Rychlíková. Ukazuje se tak, že pojem financiaci bydlení dokáže ve vztahu k pražským sídlištím popsat proměny konkrétní lokality, sídliště Písnice, kde se zároveň objevují i jevy, které by se daly charakterizovat jako gentrifikační.

¹¹ Více k dichotomii bydlení ve vztahu domov vs. *komodita* viz např. Madden, D., Marcuse, P. (2016). *In Defense of Housing*. Verso: London.(2020).

¹² Samec, T. (2018). Performing housing debt attachments: forming semi-financialised subjects. *Journal of Cultural Economy* 11 (6): 549–564.

¹³ Hirt S. A. (2012). *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the post-Socialist City*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Ukazuje se jako podstatné pojmy gentrifikace a financializace bydlení doplňovat dalšími pojmy, například pojmem *diverse economies* („různorodé ekonomiky“), zahrnující oblasti tržní (legální) ekonomiky, tak i ekonomiky nelegální, šedé či rodinné.¹⁴ Tento přístup má potenciál k tomu vysvětlit určité městské procesy právě jako aspekty či fragmenty komplexnějšího procesu financializace bydlení či gentrifikace. Nesmíme proto opomenout, že současná právně-ekonomická povaha sídlišť má své kořeny v různorodých zvykových, kvazi-vlastnických¹⁵ a klientelistických kontextech socialistického práva na užívání. Tyto vazby a praxe snadno přežily rok 1989, aby byly následně formalizovány, transformovány a kooptovány v prostředí tržní ekonomiky, jak na úrovni jednotlivců, tak na úrovni zájmových koalic. Pro naše zkoumání proměn pražských sídlišť je tak nutné brát do úvahy (post)socialistickou historickou zkušenost. Zároveň je potřeba pojmenovávat aktuální procesy i způsoby vládnutí, které souvisí s tím, že se z bydlení a městského prostoru stále více stává obchodovatelná komodita. Dopady těchto jevů se nevyhýbají ani pražským sídlištím.

Pojmy gentrifikace a financializace bydlení je tedy nutné vnímat spíše jako vstupní bránu a širší rámec pro popis konkrétních dílčích procesů, proměn a protikladů. Jejich aplikací je pak možná kritická reflexe těchto proměn, a to jak v akademickém, tak v politickém diskurzu. Pečlivým zvažováním jejich možností a limitů jejich využití se proslapává cesta k jejich případné budoucí aplikaci. Dosavadní vývoj Prahy totiž naznačuje, že proměny pražského systému bydlení a politik plánování města budou stále více kopírovat neoliberalní trend stále větší komodifikaci prostoru a bydlení a přibližovat se v určitém ohledu realitě dalších (západo)evropských měst. Zhodnocení využitelnosti těchto pojmů pro současnost tak může přispět k pochopení vývoje budoucího, stejně jako k vytváření adekvátních reakcí na negativní dopady případných střednědobých a dlouhodobých trendů.

¹⁴ Soaita, A. M. (2019). The Diverse Economies of Housing. *Critical Housing Analysis* 6 (1): 32–41.

¹⁵ Šmídová O. (1996). Vlastnictví a kvazi-vlastnictví bytů za socialismu a jejich postsocialistická mutace in A. Olivier (ed.). *Cahiers du CEFRES. N° 11, Původní a noví vlastníci*. CEFRES, Praha, pp. 116–124.

ONDŘEJ ŠPAČEK

Střední třída na pražských sídlištích

Sociální a demografický charakter panelových sídlišť byl v českém kontextu do značné míry utvořen v momentě jejich vzniku, respektive v prvních letech jejich obydlování. Sídlíště přitom nebyla výjimečná jen svým rozsahem, ale především tím, že tehdejší bytová politika silně preferovala při rozdělování zdejších nových bytů zejména mladé rodiny. V důsledku toho byla pro nově vzniklá sídliště typická velmi specifická skladba obyvatelstva, které dominovali mladí dospělí a malé děti. To určovalo jejich charakter nejen v počátcích, ale také v průběhu dalších let až do současnosti v podobě postupně se posouvající demografické vlny.¹⁶

Způsob přidělování sídlištních bytů mimo jiné vedl k tomu, že na panelové sídliště přicházely rodiny ze všech sociálních tříd, možná i s mírnější preferencí žádaných vysokoškolsky kvalifikovaných profesí či vhodnými stranickým konexemi.¹⁷ Střední třída¹⁸ tak představuje nezanedbatelnou část příběhu pražských panelových sídlišť. Vysokoškolsky vzdělané rodiny v nově vystavěných sídlištích přitom lze poměrně spolehlivě chápat jako příslušníky dobře postavené střední třídy tehdejší československé společnosti. V celé generaci lidí narozených mezi roky 1945–1965, která tvoří hlavní část tehdejších nových příchozích na sídliště, dosahovalo vysokoškolského vzdělání pouze 10–15 %, v Praze to pak v dané generaci bylo zhruba 20–25%.¹⁹ Vysokoškolské vzdělání tedy bylo stále poměrně značně výběrové a můžeme ho chápat jako znak dobrého statusu.

¹⁶ Nejúplnější sociologickou analýzu počátku československých sídlišť poskytuje dnes již klasický příspěvek k problematice: Musil J. a kol. (1985). *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda.

¹⁷ Špaček, O. (2014). Distinkce a bydlení v pozdně socialistické společnosti. *Sociální studia* 11 (4): 51–70.

¹⁸ Používám zde označení střední třída, tak jak je obecně rozuměna ve veřejné debatě i v sociologické terminologii. Je pochopitelné, že dobová literatura toto označení nepoužívá, přičemž zde není prostor pro detailnější diskusi třídní struktury socialistické společnosti.

¹⁹ *Sčítání lidu, domů a bytů 2001*, vlastní výpočet

V tomto textu tedy skrz zaměření se na vysokoškoláky na sídlištích budeme sledovat příběh sídliště jako bydlení dobře postavených.²⁰

V devadesátých letech byla česká diskuse o panelových sídlištích především ve znamení obavy z odchodu střední třídy a strachu z následného úpadku a přeměn v jakási ghetta, tak jak jsme je znali ze záběrů ze západních velkoměst. Jako by samotné urbanistické formě corbusierovského bydlení byla dána do vínku osudová nutnost úpadku. V tomto duchu byla utvářena i politika regenerace a revitalizace sídlišť, která přivedla veřejné prostředky do jejich údržby. Zde bychom si ale chtěli všimnout především toho, co stálo za povrchem a zdmi samotných domů a zdejší architektury.

Již v době, kdy vznikají, je přítomen obraz sídlišť jako něčeho esteticky a humanisticky problematického, jak ukazuje Michaela Janečková v kapitole *Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu: nadšení a kritické ohlasy*. Sídliště jsou v této perspektivě chápána a zobrazována jako anonymní naddimenzovaný prostor odcizených lidských vztahů, podobně jako v *Panelstory* Věry Chytilové nebo v ikonické sídlištní scéně z filmu *Vesničko má středisková*. Následným vyjádřením kulturní kritiky urbanistické povahy sídlišť je pak často referovaný výrok Václava Havla, který je nazval „*jakýmisi králíkárnami, v nichž se nedá žít, ale pouze přespávat...*“²¹

Estetickou kritiku panelových sídlišť není nutné převracet do polohy kulturní války o odkaz Václava Havla, jak se někdy děje. Je ale plodné zabývat se tím, jak lidé ze střední třídy, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech přicházeli obydlovat sídliště, tento prostor vnímali, jak rámuji své vzpomínky a jak chápou sídliště dnes. V době příchodu již nezřídka měli zkušenost s bydlením v tradičních čtvrtích Prahy, a přes zřetelný nárůst komfortu například vytápění a jiné infrastruktury byli z celkové podoby sídlišť přinejmenším rozpačití. Kromě tradičních příběhů nedobudované infrastruktury a přeplněných škol si vzpomínají i na útěky na chaty či pocity šedivosti.²²

V současnosti se ale sídliště často popisují jinak. Setkáváme se zde se symbolickým i doslovným zakořeněním. Nejen že lidé získali k místu vztah, ale místo samotné se často výrazně „utopilo“ v zeleni. Co je ale nejdůležitější, pro řadu lidí ze střední třídy je bydlení zde chápáno především v instrumentální, tj. praktické rovině. Vyzdvihují efektivitu bydlení na sídlištích, které pro ně představuje pohodlné bydlení s dobrou kvalitou a minimálními starostmi a péčí. Sídliště jim obvykle poskytují bezprostřední místa k odpočinku, stejně jako rychlou a dostupnou veřejnou dopravu do kulturních center města.

²⁰ Tento text vychází ve svých empirických argumentech z dat ze *Sčítání lidu, domů a bytů* a z deseti polostrukturovaných rozhovorů s vysokoškolsky vzdělanými obyvateli různých pražských sídlišť, kteří na nich bydlí od doby jejich vzniku. Rozhovory se uskutečnily v roce 2015, přičemž v této době bylo respondentům mezi 57–68 lety.

²¹ *Projev prezidenta ČSSR Václava Havla k výročí únorového převratu 1948*, Praha, 25. února 1990.

²² Více o spokojenosti tehdejších obyvatel kapitola *Spokojenost obyvatel se životem na sídlištích* in Musil, J. a kol. (1985). *Lidé a sídliště*. Praha: Nakladatelství Svoboda, pp. 265–287.

Bezstarostnost a bezúdržbovost by asi byla jedním z klíčů porozumění, proč zde střední třída zůstala ve spokojeném bydlení.

Vztah k bydlení na panelových sídlištích ale nebyl utvářen pouze prožitkem a vnímáním místa, ale také vývojem majetkoprávních vztahů, který byl historicky unikátní a místně velmi specifický. V období před rokem 1989 můžeme na základě sociologických analýz hovořit o rozšířeném fenoménu kvazi-vlastnictví, kdy lidé, přestože byli formálně nájemníky, nikoli majiteli bytů, jejich dlouhodobou držbou a údržbou získávali pocit i neformálně uznávaný status kvazi-vlastníků.²³ Tento výchozí stav hrál po roce 1989 zásadní roli ve formování sdílené představy spravedlivého nakládání s přímo či nepřímo státem vlastněnými byty.

Zatímco byty v restituovaných činžovních domech vnitřního města byly sice vráceny původním majitelům, ale ti je zároveň museli „vykupovat“ od stávajících obyvatel, kteří byli chráněni regulovaným nájemným, na panelových sídlištích veskrze převažoval tlak a nikým nezpochybnovaný zájem o privatizaci za výrazně výhodných podmínek.²⁴ Nezanedbatelná přítomnost střední třídy na sídlištích znamenala, že velká část zdejších obyvatel měla dostatek mobilizovatelného kapitálu, ať již ekonomického, tak i kulturního a sociálního, aby mohla usilovat o úspěšnou realizaci privatizace zdejšího bytového fondu do rukou dosavadních obyvatel. A to často za velmi příznivých podmínek, které vlastně odrážely výše zmíněné nevyslovené kvazi-vlastnictví. Ve výsledku tak velká část pražských panelových sídlišť představuje nebývale velký prostor bytů v osobním či družstevním vlastnictví jednotlivých rodin s výjimkami, jako je sídliště nebo část sídliště Černý Most, o které píše Barbora Matysová v kapitole *Černý Most a jeho čekání na revitalizaci*.

Jak se tento vývoj promítl do příběhu střední třídy na pražských sídlištích? Přes prvotní obavy dosavadní statistiky neukazují, že by původní obyvatelé ze střední třídy sídliště opouštěli. Samozřejmě že někteří odešli za vysněným bydlením v rodinném domku za Prahou, ale dostupné údaje ukazují, že se jedná spíše o jednotlivé případy než o typický znak.²⁵ Proč?

Zaprvé zde střední třída našla bydlení, které sice neodpovídalo estetickým představám krásného tradičního města ani nenaplnňovalo sen bydlení v rodinném domku, ale zato se jedná o bydlení, které vidí jako praktické. S nenáročnou údržbou, dobrou dopravní obslužností a dostupnou infrastrukturou. Za-

²³ Šmídová, O. (1996). Vlastnictví a kvazi-vlastnictví bytů za socialismu a jejich postsocialistická mutace in A. Olivier (ed.). *Cahiers du CEFRES. N° 11, Původní a noví vlastníci*. CEFRES, Praha, pp. 116–124.

²⁴ Bazac-Billaud, L. (1996). Sociální dopad privatizace bytů na sídlištích: příklad Prahy 13 in A. Olivier (ed.). *Cahiers du CEFRES. N° 11, Původní a noví vlastníci*. CEFRES, Praha, pp. 138–144.

²⁵ Usuzovat zde můžeme spíše nepřímo. Typickou mladou rodinu, která přicházela na sídliště, obvykle tvořili manželé narození v 50. či 60. letech (a jejich děti). Podíl vysokoškoláků v této generační kohortě bydlících na pražských sídlištích tvořil v letech 1991, 2001 i 2011 přibližně 25 %. Jinými slovy, data ze *Sčítání lidu, domů a bytů* neukazují, že by v průběhu prvních dvaceti let po roce 1989 vysokoškoláci dané generace ze sídliště odcházeli.

druhé specifická a unikátní majetkoprávní historie sídlištního bydlení v drtivé ve valné většině případů udělala ze zdejší střední třídy majitele. Tím odstranila jednu z posledních motivací, proč by usedlá střední třída hledala nové bydlení jinde. Nové bydlení, které by možná více odpovídalo středostavovské představě, by však zároveň mohlo znamenat nemalé - nejen finanční - náklady.

V českém či širěji středoevropském kontextu není zvykem se často stěhovat, pokud si to okolnosti vyloženě nevynutí. Lidé se stěhují především kolem třicátého roku života v souvislosti se zakládáním rodiny. Mají přitom představu určitého cílového bydlení (domova), kterého když dosáhnou, tak už v něm zůstávají, není-li změna vynucená např. rozvodem apod. Přestože tedy kolem roku 2000, kdy také začal skutečný boom suburbánní výstavby, už sídlištní střední třída nejspíše měla dost prostředků, aby mohla uvažovat o novém bydlení, často této možnosti nevyužila. Kolem padesátého roku života se jim do toho již nechtělo, ostatně to v českém kontextu ani není zvykem. Spíše to může být vnímáno jako zbytečně okázalá demonstrace statusu. Není pak výjimkou, jakkoli tento fenomén není statisticky zachycen, že tito usedlí obyvatelé na sídlištích, kteří měli dostatek finančních prostředků, neodešli do jiného, vysněnějšího bydlení, ale například zakoupili uvolněný byt či družstevní podíl ve stejném domě či v blízkém okolí.

Výše zmíněný příběh je příběhem minulosti. Na jednotlivých pražských sídlištích už původní obyvatelé, kteří přicházeli na sídliště jako mladí rodiče, veskrze vstoupili do seniorského věku. Mnozí již také zemřeli a dochází tak k nevyhnutelné obměně obyvatel. Kdo na sídliště bude přicházet, jaké zde bude jeho postavení a jak to ovlivní další osud těchto míst, je otázkou současnosti a následujících let. Z dostupných výzkumů je zřetelné, že pro většinu lidí nepředstavují panelová sídliště vysněné ideální bydlení. Pro mnoho lidí nicméně byla a stále jsou dobrou alternativou. Charakter panelových sídlišť pak v mnohém může ovlivnit to, jak s tisíci bytů naloží jejich dědici. Stane se z nich trvalý rodinný majetek generující malou, ale stabilní rentu? Budou spíše prodány dalším obyvatelům? Nebo se snad najdou velcí vlastníci, kteří se budou snažit rozdrobená vlastnictví skupovat?

MICHAELA JANEČKOVÁ

Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu: nadšení a kritické ohlasy

Abychom mohli pochopit, proč se po roce 1989 často mluvilo o panelových sídlištích s určitým despektem, je nutné popsat, jak byla zobrazována v populární kultuře v období státního socialismu, kdy nejprve zaznívaly hlasy nadšení, ale postupně sílily ty kritické. Tato kapitola se proto zaměřuje na zobrazování sídlišť ve filmech a dokumentech v období 1948-1989.

Sociálně kritické rámování otázky bydlení je patrné ve filmu *Nevíte o bytě?* už z roku 1947, kdy zoufalí „nebydlící“ docházejí na úřad s žádostí o přidělení bytu. Film ukazuje na jeden z problémů dané doby – chudé rodiny byly natěsnány v malých a nevyhovujících bytech, kdežto bohatí (ve filmu reprezentovaní párem spekulantů) bydleli v přepychově zařízených místnostech, kde nechyběly africké plastiky a vybavení ve stylu art deco. Přidělování bytů, známé už z doby před rokem 1948, razantně řešilo znárodnění. Stavebnictví – taktéž znárodněné – se zaměřilo na možnosti zprůměrnění procesu výstavby a otevřelo dveře k prosazení technologie montovaných panelových domů.

Ještě ve filmu *Štika v rybníce* (1951) se snaží zastaralost tradiční výstavby překonat parta dospívajících děvчат tak, že se dá na dráhu „zedniček“ a dokazuje, že i děvčata zdící pokrokově „ve trojkách“ mohou pohnout s palčivým problémem bydlení. Tři děvčata kladoucí (z hlediska masové panelové výstavby) primitivně cihlu na cihlu jsou však brzy nahrazena hrdiny novými. V Menzelově studentském filmu *Domy z panelů* (1959) již opálení polonazí muži stojí na vrchu bělavé skládačky a sundávají panely z jeřábů. Točení z pohledu proti modrému nebi vypadají jako „lidé nového věku“, kteří „nepatří k pavlačím zestárlých domů.“ Staré Město, to je „stařeček, samá vráska. Lidé ho přežili, a přesto v něm žijí, dýchají jeho stáří.“ Novému člověku roste pod rukama „veliká stavebnice. Město z panelů! Aby děti si tu mohly hrát na trávníku a aby se sem vešlo slunce.“

Postava šťastného dítěte je po celá padesátá léta symbolem nového, pohodlného, zdravého bydlení. Ve výše zmiňovaném Menzelově studentském filmu je to postava chlapečka, který – poté co smutně jezdí na koloběžce po pavlači vždy pět metrů tam a pět metrů zpět – rozrazí dveře nového panelového bytu a s rozzářeným úsměvem objevuje plynový sporák. Na konci filmu si hraje s ostatními dětmi s míčem na trávníku mezi panelovými domy. Presentace sídliště jako místa vhodného pro výchovu dětí, pro jejich zdraví a pěstování kamarádkých vztahů s vrstevníky se objevuje i v dalších filmech (*Partyzánská stezka* [1959], *Anička jde do školy* [1960]).

Překvapivě brzy však nadšení nahradila kritika, a to včetně apelace na „kasárenské prostředí“ sídlišť a možného neblahého vlivu na dětskou psychiku. Tento zlom v zobrazení sídlišť nastal nečekaně rychle. V roce 1960 ještě dokument *Města, byty, lidé, bydlení* navazuje na obraz „oprýskaných zdí, kouře a špíny“ Starého Města a „slunce, světla, trávy a dětských her“ nových sídlišť. Kritika cílí na konkrétní nedostatky – na „bláto, vodu, nepořádek – jako u každé velké stavby“, technické nedostatky samotných bytů, neuspokojivé úložné prostory a vybavenost sídlišť. Je ale zpochybněna i podoba domů „krabic“, „ulice je bez charakteru, čtvrti bez tváře“, jedná se tedy také již o kritiku širší. Zároveň se ozývá obhajoba – „tenkrát“ šlo přece o to, „dát mnoho bytů lidem, kteří nebydlili. Co nejrychleji a levně.“ Výstavba padesátých let, která se z dnešního pohledu stále jeví jako různorodá, a urbanismus sídel jako poměrně atraktivní, byla považována za – „první etapu“, za zatím nedokonalý pokus o typ bydlení budoucnosti. Dokument předkládá divákům plány nových sídlišť, slibuje, že už nevzniknou „žádné krabice, jako když kosou máchne“.

Dokument vznikl v době, kdy probíhala tzv. celostátní debata o bydlení, a měl vysvětlit, že architekti právě vyvíjejí nové typy domů, které vyhoví i zvýšeným nárokům, a panelové sídliště už bude „architektonický celek, vyvážený a hezký“. Víře, že sídliště se stane „ideálním prostředím, aby se lidské vztahy mohly vyvíjet co nejlépe“, však neodpovídala následná reflexe nové výstavby ve filmech a dokumentech. V sedmiminutové sondě do prostředí sídliště z roku 1963, nazvané *Zablácené město*, se bez komentáře ukazují mnohé neduhy. V průběhu šedesátých let kritika sílí a část tehdy běžných argumentů shrnuje hořká absurdní satira *Moderní byt* (1971). Šťastní novomanželé se stěhují do paneláku. V jejich novém bytě se nečekaně objeví cizí člověk, který tvrdí, že byt je jeho. Ukáže se, že jednotlivé byty jsou si tak podobné, že tento člověk bloudí po sídlišti a hledá svůj byt. Jeden ze sousedů monitoruje přes tenké stěny sexuální život ostatních. Nad novomanželi bydlí tchýně, která odposlouchává každý jejich rozhovor. Zoufalý muž se snaží najít ženu, se kterou si při stěhování domluvil schůzku, ale nedokáže rozpoznat dům, před kterým se s ní seznámil.

Filmy a dokumenty ze sedmdesátých let jsou v zobrazení sídlišť a života v nich nejednotné. Je patrné, že sílí laická, ale i odborná kritika se zaměřuje na zjevné technické nedokonalosti domů, na velikost bytů, na nedostavěnou veřejnou vybavenost, neupravenost prostředí a omezenou dopravní obslužnost. Unifikovaná výstavba už neznamená vrchol technické dokonalosti a není symbolem pokroku, ale je na metaforické rovině srovnávána s unifikovanými životy, stále častěji se skloňuje slovo „šed“. Snímky by se daly rozřadit na „skeptické“, reprezentované filmem *Panelstory* (1979) Věry Chytilové, a „těšitelské“,

zastoupené seriálem *Dnes v jednom domě* (1979–1980). Dnes už klasický snímek Panelstory akcentuje povahové vady obyvatel sídlišť, kde se lidé k sobě chovají krutě nebo lhostejně. Glosátorem působení urbanistické pustiny na city lidí, kteří se zde jeví ztracení, opuštění a zoufalí, se stává starý pán, očividně venkovan. Neorientuje se v jednotvárném prostředí, naráží na nedůvěru a nechotu navazovat kontakty. Přestože Chytilová zřejmě cílila svou kritikou na obecnější společenské problémy, sídliště jí posloužilo jako ideální prostředí k jejich zobrazení.

Naopak seriál *Dnes v jednom domě* v duchu heroické linie padesátých let představuje imaginární Sojčí vrch, kde se začíná stavět sídliště, jako neužitečnou divočinu, kterou teprve příjezd bagrů učinil hodnou zájmu moderního obyvatele města. Zdůrazňuje, že zde najdou domovy tisíce Pražanů, v bytech s tekoucí vodou, plynem a topením. Jednotliví obyvatelé nebo rodiny, kteří se na sídliště stěhují, pak představují různé pomyslné kritické pozice. Nedůvěra k novému prostředí je otevřeně rozehrána, avšak kritické hlasy jsou přes příběhy jednotlivých obyvatel postupně zdiskreditovány a vykresleny jako pouhé předsudky vůči sídlišti. Seriáloví obyvatelé Sojčího vrchu jsou samozřejmě ve výsledku s novým bydlením spokojeni, vytvoří si přátelské vazby se sousedy a zvládnou vyřešit i technické problémy ve svých nových domovech. Symbolicky zde není hlavní postavou architekt, jak by se zřejmě stalo v šedesátých letech, ale inženýr, který je zároveň hlavním inženýrem projektu sídliště. To on vysvětluje divákům, že je třeba trochu slevit ze svých požadavků a že každá úspora na „okrase“ sídliště znamená investici do nových bytů. Pokud tedy ještě v roce 1960 byli diváci ubezpečováni, že po „první etapě“ přijdou na míru šité byty a moderní, leč neuniformní prostředí s udržovanou zelení a uměleckými díly ve veřejném prostoru, že architekti(!) vyvíjejí stále nové a zajímavější projekty, v roce 1979 už nepraktického architekta nahradil ustaraný inženýr. Ve filmu je dokonce ochoten obětovat kvůli výstavbě své zdraví (trpí oční chorobou), projekt řídí ze spartánských unimobuněk přímo na sídlišti a odráží útoky těch, kteří by tempo výstavby chtěli brzdit. Film sloužil jako nástroj vysvětlení, proč hodnoty jako individuální výraz, urbanistická kvalita nebo umělecká díla ve veřejném prostoru nejsou důležité, a diváci byli stavěni před otázku, zda investovat do pochybných vrtochů estétů, či do dalších potřebných bytů. Ukazuje se zde tak mnohovrstevnatost i postupná proměna diskurzu související s proměnou přístupu ke stavbě určitých pražských sídlišť. Například sídliště Ďáblice, projektované v šedesátých letech a stavěné v první polovině sedmdesátých let, obsahuje všechny zmíněné „nadstandardní“ prvky jako umění ve veřejném prostoru, bohatou občanskou vybavenost či promyšlené architektonické projekty domů. Nicméně sídliště pozdější, jako například Jižní Město, tyto prvky obsahuje v omezené míře (případně byly jen postupně dobudovávány); seriál proto legitimizuje efektivizaci zdrojů a prostoru argumentem o prioritě bydlení na úkor jiných urbánních prvků.

V pásmu mezi ryzími „skeptiky a těšiteli“ se pohybuje většina tehdejší produkce. Ve filmu *Adam a Otka* (1978) přijíždějí sourozenci z venkova za tetou na pražské sídliště, kde se zpočátku setkávají s nepřátelstvím místního chlapce a starým podivínem, v domečku žijícím hodinářem, který se brání přestěhování se do paneláku. S nesympatickým chlapcem se sourozenci časem spřátelí a samotářského hodináře přesvědčí, že bydlení v paneláku má své výhody. Zvláště se vyjímá prostředí sídliště ve snímku *Čekání na déšť* (1978). Asi jedenáctiletá dívka tráví letní prázdniny na opuštěném sídlišti. To není ve filmu

zobrazeno negativně, spíše snově, jako neskutečný liduprázdný monumentální labyrint, který v záři letního slunce vypadá téměř postapokalypticky. Dívka se na sídlišti bez kamarádek nudí, nudila by se ale zřejmě podobně, i kdyby žila jinde, prostředí sídliště zde slouží jako působivá kulisa nudy, jednotvárnosti letních dní. Děti a mládež na sídlišti jsou podobně jako dříve oblíbeným motivem. V seriálu *Jedno malé sídlisko* (1978) si už vesele nehrají mezi domy, jako tomu bylo v Menzelově dokumentu z roku 1959, ale hledají prostor na hraní za hranicemi sídliště, v němž už pro jejich hry mezi auty a dospělými toužícími po klidu není místo. V osmdesátých letech se negativní zobrazení sídliště stává normou. Ve *Fontáně pre Zuzanu* (1985) se příběh ústřední dvojice a jejich kamarádů ze sousedství odehrává hlavně na plácku s nefunkční fontánou mezi čtyřmi typizovanými domy, ne však přímo v panelovém sídlišti. Zlo ve filmu reprezentuje parta, která se schází na parkovací ploše mezi vysokými paneláky, kde zkouší triky na motorkách a break dance, ke kterému zní „uprostřed sídliska nikdy nič nezískaš ak nie si rýchly“ z písně *Najrýchlejší z rýchlych* Roba Grigorova. Sídlíště je zde tedy prostředím, kde se mládež utíká k povrchným a módním zábavám a vztahům, kde se nerozvíjí empatie a kde je každý každému soupeřem.

V náhledu na negativní formování charakteru mládeže, která žije na sídlištích, jde asi nejdále film *Horká kaše* (1988). Motiv možného znásilnění, se kterým pracoval už film *Fontána pre Zuzanu*, je použit i zde. Zajímavé je, že v *Horké kaši* je násilníkem chlapec z „dobré rodiny“, bydlící v domku na okraji sídliště. Naznačuje se tu, že mimo anonymitu, kterou prostředí sídliště poskytuje chuligánským partám, existují v socialistické společnosti ještě jiná nebezpečí – v tomto případě „zlatá mládež“, nepocítující sounáležitost s komunitou a krytá bohatšími rodiči. Film tedy dokládá, že bydlení v paneláku už na konci osmdesátých let mělo punc bydlení sice běžného, ale pro ty „úspěšné“ možná i podřadného. Ve filmu *Discopříběh* (1987) se pubertální touha po originalitě, zábavě a frustrace z nepochopení starší generací přetavuje do prostorových analogií prostředí sídliště. Mladá generace chce „trhnout se chvíli ven z paneláku, trhnout se chvíli od moudřejch rad“, tedy sídliště už není dávno prostorem mládí, zestárla a stalo se šedí života generace rodičů, kde mladí nemohou najít nic než nudu – „díval jsem se do tváří kluků, který znám, který šlapou tak, jak já asfalt sídliště, hledal jsem v nich pokaždý aspoň chuť se hnout, ale víc než nudu jsem u nich nenašel“, „do plechovky nudou bych kopal celej den, na místě před panelákem bych jen stál a stál“. Otec hlavního hrdiny je ve filmu mimochodem dělníkem, staví paneláky.

Mladá generace na konci osmdesátých let už není zobrazena jako ta, která chce „zdít pokrokově ve trojkách“, ale za doprovodu textů písní Kroků Františka Janečka se chce bavit a zábava je chápána jako revolta proti starší, příliš vážné generaci. Panelová sídliště se svou přísnou šedí nejsou pro mladé na konci osmdesátých let žádná „zábava“. Zde asi tkví jeden z kořenů pozdější nadšené snahy paneláky obarvovat a prostředí tímto zdánlivě „humanizovat“. Ke slovu se dostala generace, která po roce 1989 budovala kapitalismus, pro kterou nastal „správnej čas“ vyrazit z paneláků vstříc nekonečné individualistické svobodě tak, jak se zpívá ve stejnojmenném hitu z *Discopříběhu*: „Každej správnej panelák má kolem stovky bytů a v tom každym bytě aspoň jeden pokoj hitů, pokoj plnej plakátů, plánů, snů a touhy pohnout s něčím nebo aspoň dělat kroky dlouhý. Sami víte, jak je krásný žít si podle svýho, věřte nám a vymyslíme něco senzačního. Zdá se, že je ten správnej čas chytnout vítr, co žene nás, zkuste nás jednou vážně brát, my už máme svůj jízdni řád.“

Popkulturní odkazy na (pražská) panelová sídliště z období státního socialismu nepředkládají jednoznačné hodnocení sídlišť, naopak, mísí se v nich protikladné nadšení a kritické ohlasy. Zároveň je však možné pozorovat vývoj v čase, kritické ohlasy jsou častější od sedmdesátých let, kdy dochází k masivní výstavbě největších pražských sídlišť spojené s mnohdy opožděně budovanou nebo nedostatečnou veřejnou infrastrukturou. Kritické ohlasy z doby sedmdesátých a osmdesátých let mimo jiné poskytly argumenty i pro kritiku sídlišť rozšířenou v období transformace, která však byla mnohdy zaměřená i na celkovou urbanistickou koncepci sídlišť. V této souvislosti je překvapující, jak – v porovnání s obdobími socialismu – zřídka figuruje (pražská) sídliště v současné popkultuře. Je to snad znakem toho, že tehdejší protiklady zmizely, zatímco vznikají jiné?

TOMÁŠ PRINC

Proměny pražských sídlišť okem fotografa

Nejviditelnější proměny sídlišť jsou spojené s demolicí starých domů a novou výstavbou. Zateplení a různobarevné natření fasád paneláků bylo jistě velkým zásahem do vizuality sídlišť, ale když se dnes procházím po Stodůlkách, kde jsem vyrostl, tak si v první řadě všímám nových budov. Ty jsou, zejména před samotnou výstavbou a v jejím průběhu, pro místní obyvatele spojené s nostalgií po tom, co bylo, respektive s obavami z toho, co se chystá. Fotografie na této dvoustraně zobrazují průběh demolice kina Ládví, v sedmdesátých letech zvaného Moskva, bytový dům Prokopský vrch nedaleko stanice metra Lužiny a v nedávné době postavený obchodní a rezidenční komplex Luka Living v těsné blízkosti stanice Luka. S posledně jmenovaným domem mám ambivalentní pocity spojené já sám - v oblasti jsem vyrostl a dlouho žil, a na tuto novou dominantu jsem si dodnes nepřivykl.

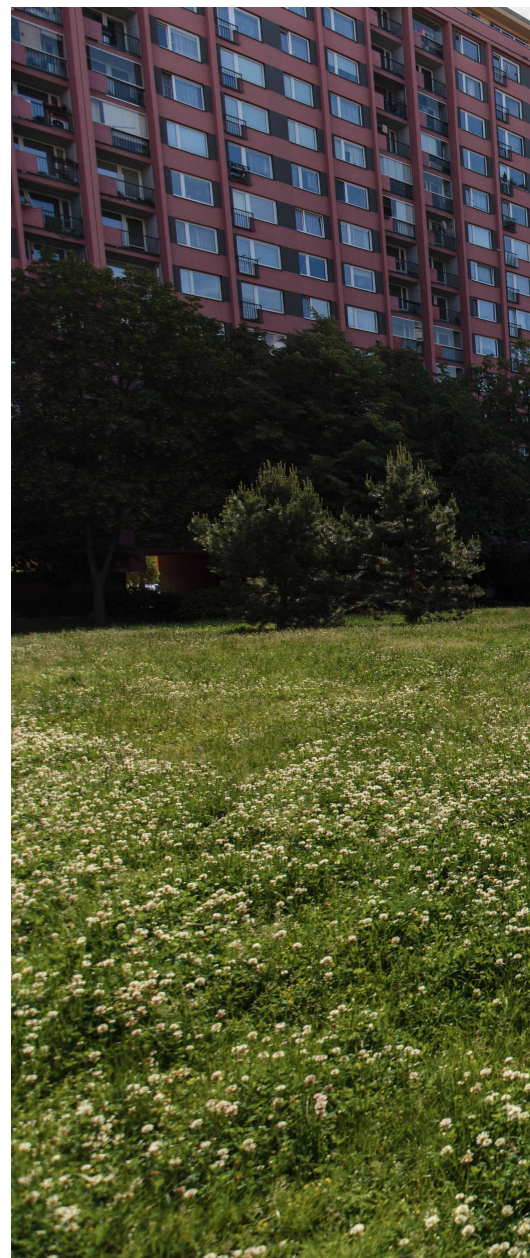
Obchodní část centra v oblasti nepochybně rozšířila množství dostupných obchodů a služeb, ale když od metra míříte pěšky k panelové zástavbě, tak vám komplex v uliční úrovni nabídne jen pohled na řadu reklamních billboardů na své fasádě. Zároveň budova ční vysoko nad okolní zástavbou. Ač na místě již nežijí, tak si troufám tvrdit, že ohromné fyzické rozměry v tomto případě neodpovídají symbolické, ale ani ryze praktické důležitosti, jakou má pro rezidenty okolního panelového sídliště. Zároveň jsem v žádné nové zástavbě, kterou jsem při pořizování fotografií pro tuto publikaci procházel, neviděl ani jedinou novou budovu školky, školy nebo lékařské kliniky. Občanská vybavenost se tak, co se týče nové výstavby, omezuje na druhy služeb, které mají přinášet zisk, a to i na úkor služeb, jež by místní obyvatelé nutně potřebovali.

Obchody, restaurace a služby v nové zástavbě, jsou-li vůbec přítomny, vypadají odlišně od většiny provozovaných na sídlišti a ve starších obchodních centrech v jejich blízkosti. Nově se objevují pobočky nadnárodních korporací a gastronomických řetězců, dražší bistra, kavárny a zmrzlinárny, fitness a wellness centra, obchody s luxusním zbožím nebo třeba potraviny se zahraničním, nejčastěji ruským sortimentem. To mimo chodem na materiální i vizuální rovině naznačuje etnickou bohatost a proměnu sídlišť, kterou možná máme tendenci ve vztahu k sídlišťům přehlížet. Na etnickou diverzitu upozornil také výzkum studia Anthropictures Arrival City, který v kapitole *Jihozápadní Město jako nový domov: etnická různorodost na pražských sídlišťích* pojednává Alžběta Medková.

Jiný je i způsob prezentace zboží ve výlohách i vzhled a úprava samotných vnitřních prostor - v nové výstavbě se častěji pracuje s, řekněme, estetikou minimalismu, s designovými trendy, což dobře vystupuje v kontrastu se snahou mnohých majitelů obchodů ve starších obchodních centrech ukázat ve výloze co nejvíce z nabízeného zboží. V podobném duchu se pracuje s reklamními poutači a mnohde tak vzniká vizuálně nepřehledné prostředí s pestrobarevnými plochami, nápisy a typy písma. Ve starších obchodních centrech je také častěji k vidění, že se část zboží vystavuje v prostoru před prodejnou, což ještě umocňuje dojem určité nekontrolovatelnosti a roztříštěnosti. Taková absence vizuálního, designového, předem a shora daného řádu může v protikladu k vyčištěným a jako celek navrženým prostředím působit autenticky, ale vzbuzovat i pocit nejistoty a možná až nebezpečí. Nakolik jde o estetiku (a reakci na ni) podmíněnou třídě, je otázka.

Mnohá sídliště člověka překvapí velkorysostí volných ploch a prostor mezi domy. Někde jsem měl pocit, že vznikly spíše omylem, jako by se někde zapomnělo nebo nestihlo postavit, co mělo. Nebo jde o výsledek promyšleného urbanistického plánu? Ať tak, či onak, otevřená prostranství na sídlištích mnohde představují místa, kde roste tolik trávy, stromů a jiné zeleně, že si člověk až připadá jako na výletě v přírodě. Tady se zástavba prolíná s přírodou a ukazuje se, že město a příroda nejsou protiklady. Při procházkách po nově vystavěných čtvrtích jsem na podobně rozlehlé otevřené prostory, jaké jsou například na sídlišti Ládví, nenarazil.

Rozdíl, mimochodem vizuálně dobře zachytitelný, spočívá také v tom, jak jsou či nejsou různé prostorové prvky od sebe odděleny. Zatímco starší dětská hřiště na panelových sídlištích mnohdy od zbytku prostoru neodděluje žádná bariéra, v nové výstavbě bývá jí oddělena pomocí dřevěných nebo kovových plotů. V některých případech, jako třeba v Britské čtvrti na Stodůlkách, se člověk na plotu hřiště dočte „Vstup zakázán!“ a informaci, že se jedná o soukromý pozemek rezidentů okolních domů. Veřejná prostranství tady nejsou otevřená jako na sídlišti, a to jak ve smyslu otevřenosti fyzické, tak i ve smyslu toho, že mnohde vlastně v pravém slova smyslu o veřejný prostor ani nejde.

© 2015 iStockphoto.com/Andreas

Jak panelová sídliště, tak nově vystavěné rezidenční čtvrti působí se svými geometricky zarovnanými ulicemi a řadami stejných či velmi podobných domů jako zhmotnění představy modernistických architektů a urbanistů druhé poloviny 20. století. Jako shora nastolený řád. Tato představa se ostatně trochu ozývá i v hanlivém a zprofanovaném označení panelových sídlišť jakožto „králíkáren“. Mnohde, zejména při letném pohledu, opravdu může na návštěvníka působit jeden vchod jako druhý. Přesto při procházce člověk narazí na záblesky toho, jak si obyvatelé prostor upravují podle sebe a pro sebe (a někdy i ostatní) a jak o něj pečují. Občas narazíme na upravené květinové záhony s dojemnými nápisy, jako „zasadily děti, prosím neníčit“, nebo dlouhá léta opečovávaný a zastříháváný břečťan, jako na fotografii ze sídliště Písnice. V nové výstavbě často záhony před domy nechybí, avšak svým jednotným vzhledem působí spíše jako dílo najaté zahradnické firmy.

Když jsem nahlížel přes plot do malých zahrad, které stojí v nově vystavených čtvrtích před bytovými domy, někdy mi přišlo, že vidím v malém to, co chybí v okolním veřejném prostoru navrženém developerskými společnostmi – ať už jde o samotné volné travnaté plochy, možnost posedět venku ve stínu, nebo o různé možnosti dětské hry. K té se mi zdály mnohdy vhodnější prostory uvnitř vnitrobloků panelových sídlišť. Z vlastní dětské zkušenosti si pamatuji, že pro hru na sídlištích často sloužila místa a prvky, které s tímto záměrem zbudovány nebyly. Ať už šlo u různé prostůrky pod schodišti a přízemními balkony paneláků, o haldy a kopečky, které na místě zůstaly po dokončené stavbě, nebo například o různé zídky a jiné prvky, které se tyčily do výšky a vybízely ke zdolání. Na mnoha sídlištích také není nouze o zvlnění terénu, otevřená prostranství nebo třeba dnes již k původnímu účelu téměř nevyužívaná klepadla na koberce. V nových zástavbách jsem si zkoušel představit, kde by šlo jaký prvek využít ke hře, ale mnoho jsem jich nenacházel. Nicméně už nejsem dítě a mám v tomto proto již menší představivost. Ale faktem je i to, že jsem si častěji všiml, že děti ke hře, například jízdě na skateboardu nebo koloběžce, využívají přímo prvky vozovky – obrubníky a šikmé plochy zpomalovacích prahů.

Sídliště Černý Most mám spojeno, asi jako mnozí další lidé, kteří tam nebydlí, s nákupními centry. A s parkovišti, která je obklopují. K těm jsou ona centra prostorově orientována, od nich očekávají příchod, tedy spíše příjezd, svých zákazníků. Zadní strany nevzhledných, skladovým halám podobných budov míří směrem k panelovým domům na okrajích sídliště. Jejich obyvatelům se z oken nabízí pohled na brány pro vjezd zásobovacích vozů, na vývody větrání a klimatizací, na schodiště, žebříky a rampy, na trubky, mříže a odpadové kontejnery. Někde jsou zadní strany prodejen a hal od sídliště vizuálně i zvukově odděleny vysokými betonovými zdmi porostlými břechtanem, jinde přímo kolem nich vedou chodníky. Ty však jako by stále patřily spíše do sebe zahleděného světa nákupních center, která vypadají a fungují tak, že by mohla stát vlastně kdekoli, u jakékoliv jiné silnice.

Protože jsem vyrostl v Praze na Stodůlkách, pamatuji si, že jsme během mého dospívání s kamarády chodívali ke stanici metra Stodůlky, kde byl od jejího zbudování nevyužívaný jeden ze vstupních vestibulů. Opuštěná a chátrající stavba uprostřed pole nás přirozeně přitahovala. Podle původních plánů z osmdesátých let měla být na onom poli postavena další část panelového sídliště. Nakonec, po více než dvaceti letech, v místech vyrostla „Britská čtvrť“ sestávající z řady kancelářských, obchodních a rezidenčních domů. Původní vstup do metra v podobě vysoké prosklené kupole byl zbourán a dnes na jeho místě stojí mnohem skromnější stavba.

Dnes jsou dva výstupy z metra Stodůlky v mých očích branami do dvou rozdílných světů. Po určitém čase, kdy jsem se v Britské čtvrti procházel, jsem si uvědomil, že jsem nezahlédl nikoho v pokročilém věku.

Vzhledem k ceně bytů v novostavbách, ale i kvůli tomu, že mnohé nové výstavby spíše využívají občanskou vybavenost okolních, ale pro staršího člověka už ne nutně dostatečně blízkých sídlišť, i třeba proto, že vznikla najednou, podobně jako před čtyřiceti lety sídliště, to je pochopitelné. Představuji si, že když se má rodina na konci osmdesátých let přestěhovala do panelového domu, většina obyvatel v okolí byly také mladé rodiny. Nicméně mám pocit, že dnes v nových zástavbách další skupiny obyvatel nepotkáte. Co se dá s ohledem na ceny nových bytů, a podle značek některých zaparkovaných aut, usoudit, je, že tady bydlí především lidé od určité výše ročního příjmu. Všudypřítomné zákazové cedule a vlajky s logem developerské společnosti navíc vytváří v návštěvníkovi pocit, že se ocitl někde, kde vlastně nemá co dělat. Prostor těch bohatších je tak prostorově i sociálně chudší.

APOLENA RYCHLÍKOVÁ

Od domova k investici: sídlíště Písnice jako symbol historické proměny funkce bydlení

Výstup z metra na pražském Kačerově připomíná svým charakterem spíše nějaké z východoevropských měst než běžně známé prostředí české metropole. Na neudržovaných autobusových zastávkách se mačkají lidé a čekají na autobusy, které je rozvezou do okolních čtvrtí. Míří na okraj Prahy, tam, kam ani více než třicet let od roku 1989 nebyla dovedena plánovaná linka metra D. Jeden z autobusů má konečnou stanici na sídlišti Písnice, situovaném mezi Modřanskou roklí a proslulou vietnamskou tržnicí Sapa. Toto menší sídliště, jehož kořeny sahají až do sedmdesátých let, svým pohnutým osudem dokonale ilustruje, jaký charakter může nabývat proměna společenského vztahu k tak zásadní otázce, jakou je bydlení. Na sídlišti Písnice se ukazuje, co to znamená, když se ze základní podmínky pro kvalitní život důsledkem politických a ekonomických změn stává nejen obchodní, ale také investiční artikl, který sociální funkci domova potlačuje. Během několika let se charakter sídliště dramaticky změnil. Co všechno zůstalo ve stínu této radikální proměny? Především osudy těch, kteří tu po léta tvořili sousedské komunity a vnímali Písnici jako svůj vlastní domov.

Příběh Písnice se začal psát v druhé polovině sedmdesátých let 20. století. Jeho původními architekty jsou Jan Hančl a Alois Šulc. Výstavba sídliště začala v roce 1977, trvala až do Sametové revoluce a svůj domov zde nacházeli převážně zaměstnanci a zaměstnankyně různých energetických závodů. Někteří z nich se na výstavbě Písnice sami podíleli formou popracovních brigád. V roce 1992, během privatizace,²⁶ získal sídliště polostátní podnik ČEZ. Zhruba od té chvíle počítala více než tisícovka obyvatel s tím,

²⁶ Velká část bytového fondu pražských sídlišť byla po roce 1989 převedena na Magistrát hl. m. Prahy a byla privatizována v samostatných vlnách městem řízené privatizace, která v některých lokalitách trvá dodnes. Část sídlišť postavených v osmdesátých letech pak byla stavěna již jako družstevní bydlení, tudíž klasickou privatizací v devadesátých letech neprošla a svůj družstevní status si zachovala nebo byla převedena do formy společenství vlastníků jednotek. Sídlíště Písnice představuje specifický případ, neboť prošlo privatizací v rámci privatizačního procesu velkých státních podniků v první polovině devadesátých let

že podobně jako u většiny dalších nemovitostí vlastněných touto energetickou společností dojde i v případě Písnice k privatizaci bytů do rukou nájemníků. K tomu však navzdory letitému vyjednávání nikdy nedošlo.

Prodat byty místním se ČEZ zavázal v roce 2003 a poslal jim závaznou nabídku. Podmínkou bylo založení družstev a příprava celé kupní ceny. Nájemníci družstva založili a peníze sehnali, ale ČEZ pak svou závaznou nabídku stáhl. *„Na koupi bytu jsme se všichni připravovali, koneckonců Písnice je náš domov, tak nám přišla představa, že byty získáme do osobního vlastnictví, lákavá. Nikdy tu ale nebydleli bohatí lidé, takže řada z nás se kvůli plánované koupi zadlužila,“* popisuje historii privatizace dlouholetá obyvatelka sídliště. Do Písnice se přestěhovala ve chvíli, kdy jí a jejímu manželovi byl nabídnutý byt – umístěnka – díky práci. Mohli si vybrat, jestli půjdou na sídliště Lhotka, nebo na sídliště Písnice. *„Nám se Písnice líbila, bývalo to hezké, malé sídliště, kde bylo možné žít v klidném sousedství a fungovat komunitně.“*

Její rodina s roky slibovanou privatizací počítala a stejně jako ostatní obyvatelé sídliště na ni šetřila peníze. *„Někteří lidé prodávali auta, půjčovali si od známých a pak zničehonic, tři dny před letními prázdninami v roce 2016, jsme do schránek dostali oznámení o tom, že se naše domovy prodávají a že o kupci rozhodne nejvyšší nabídka. Té nikdo z nás nemohl konkurovat.“* Oznámení, které k obyvatelkám a obyvatelům doputovalo, bylo strohé a svůj záměr ani postupy ČEZ už nijak víc nekomentoval – a to ani s vedením městské části Praha-Libuš, pod kterou Písnice spadá. *„Tři dny před plánovaným prodejem nám řekli, že slibovaná privatizace do našich rukou neproběhne, že se Písnice prodá tomu, kdo dá nejvíc peněz, a že se s námi nemají o čem bavit,“* shrnují tehdejší jednání společnosti ČEZ starousedlíci a v jejich hlasech ještě několik let po osudných událostech zaznívá zklamání.

Proti plánovanému prodeji se zvedla vlna nevole: místní se báli, že o své bydlení přijdou nebo že jim nový majitel razantně zvýší nájem. Začali se proto organizovat, scházet a společně fungovat ve sdružení Moje Písnice. *„Musíme se chovat jako řádný hospodář a nemůžeme upřednostňovat zájemce jednoho před druhým, musíme vysoutěžít tu nejvyšší nabídku,“* bránil se výtkám obyvatel opakovaně ČEZ prostřednictvím svého tehdejšího tiskového mluvčího. Přitom v minulosti došlo k odprodeji jiného majetku – v Kadani, Klášterci nad Ohří nebo v Jirkově – do rukou obyvatel, a to po úpravě podmínek.

Obyvatelé Písnice využili tuto skutečnost jako důkaz, že je možné nabízet byty i na základě jiných kritérií, než jsou ta vyloženě tržní, a že vypsát výběrové řízení, ve kterém by mohli uspět starousedlíci, je legislativně možné. *„Naše iniciativa fungovala ukázkově, zdola. Lepili jsme podomácku vyráběné plakáty, pracovali na kontaktní kampani, mobilizovali lidi, kteří tu žijí, aby se zapojili. Na jednu z prvních schůzí v místní tělocvičně dorazilo více než 600 lidí a venku se utvořila fronta těch, kteří se dovnitř už nevešli. Náš plán byl, že se k tomu postavíme pozitivně a zkusíme si sídliště koupit sami. Jenže řada lidí se už v té době cítila chováním ČEZu poškozená a navíc nedisponovali kapitálem, který by v tržně vedené soutěži*

mohl jakkoliv konkurovat soukromým developerům,“ vysvětluje v několik let starém dílu pořadu District Radia Wave Ondřej Václavík.²⁷

Občanská iniciativa se rozhodla změnit svůj styl jednání od uzavřených schůzí směrem k veřejným nátlakovým akcím. Na demonstraci uspořádané v srpnu roku 2016 se nakonec sešlo více než 600 lidí, což byla významná část sídliště Písnice. Jejich protesty ani žaloby nakonec nebyly nic platné. K prodeji došlo v červnu 2017, po několika letech, kdy ČEZ sliboval odkup do rukou starousedlíků. Z CIB RENT Písnice se stal jeden z největších soukromých majitelů bytů v České republice a ten největší v Praze. Nákup Písnice představoval na české poměry nevídané množství bytů, celých 739 s celkovou cenou 1,3 miliardy Kč. Dnes už tu celá řada původních obyvatel nebydlí a ti zbývající (především starousedlíci v důchodovém věku) ztratili naději, že na místě, které pro ně po desetiletí znamenalo domov, dožijí.

Většina obyvatel Písnice měla smlouvy na dobu neurčitou. Původně relativně nízké nájemy však lze zákonnou regulací každé tři roky navyšovat o dvacet procent. *„V řádu devíti let tu tak člověk začne platit tak vysoké nájemné, že je rozumnější se odstěhovat,*“ vysvětlují ti obyvatelé, kteří na Písnici ještě zůstali. Většina z nich se už ale začíná smířovat s tím, že dřív nebo později své byty opustí. *„Byty po našich bývalých sousedech se tu pronajímají klidně i za 20 000 na měsíc a smlouvy jsou pokaždé jen na rok. Pravidelně zažíváme frustraci z toho, že se někdo nový přistěhuje a kvůli navýšení nájmu do roka zase odejde,*“ popisují místní dnešní realitu komunity. Pro řadu z nich znamenal celý proces privatizace zásadní životní znejistění.

Ačkoliv se může zdát, že se příběh Písnice privatizací do rukou CIB RENT Písnice už uzavřel, není to úplně tak pravda. Nenápadné sídliště stojí dnes na prahu své nové éry, která bude v širším důsledku znamenat i zásadní vykoupení z původního modernistického pojetí sídlištního urbanismu směrem k definitivní komodifikaci celého prostoru. Do pár let tu totiž má vyrůst nová linka metra D a majitelé a developéři z firmy, která sídliště za dramatických okolností před lety skupila, se celou Písnici chystají zásadně proměnit. Tato proměna má za cíl zvýšit hodnotu nemovitostí i pozemků a možná povede k další fázi financionalizace bydlení (prodej jinému investorovi); tato proměna může připomínat proces gentrifikace, kdy také dochází k vymístění obyvatel. Z bližšího pohledu je ale tento proces daleko méně živelný a v zásadě koncepční a lokální, tedy omezený právě na sídliště Písnice.

Podle Jakuba Nakládala projde sídliště Písnice a jeho okolí významnou urbanistickou proměnou. *„Územní studie obecně kritizuje urbanismus sídlišť – tedy koncept monofunkčních solitérních domů volně usazených v zeleni. Sídliště chce přiblížit tradičnímu polyfunkčnímu městu s bloky, ulicemi a náměstími. Veřejné plochy se tak mají zmenšit a hierarchizovat, přibudou nové budovy s obchody,*“ říká architekt.

²⁷ Dostupné zde: <https://www.mujirozhlaz.cz/distrikt/na-prazskem-sidlisti-pisnice-se-demonstruje-proti-zameru-jeho-majitele-spolecnosti-cez>.

„Původní koncept sídliště, na kterém mnozí místní oceňují jeho vzdušnost a otevřenost, se především ve východní části promění. Například současné centrum sídliště, náměstí v postmoderním duchu, se celé zastaví blokem kancelářské budovy a k čelům některých panelových domů budou přistaveny další domy. Zatímco v oblasti nové stanice metra, vedle sídliště Písnice, je vyšší hustota zástavby se službami logická, je otázka, zda se má měnit i urbanistický koncept sídliště zahušťováním,“ říká Nakládal.

Když v roce 2016 starousedlíci proti prodeji sídliště do rukou CIB Rental protestovali, zaznívaly různé obavy. Mluvilo se o tom, že se nový vlastník bude snažit místo maximálně vytěžít, že dojde k zastavení veřejných prostranství, že se sídliště za účelem maximalizace zisku zahustí. Pokud přitom něco jasně vyplývá z realizovaného participativního setkání s místními obyvateli, tak to, že si místní přejí stávající vzdušnost prostoru zachovat. To se ale s největší pravděpodobností nestane. *„Sídliště Písnice prochází zásadní sociální proměnou, protože bylo z veřejných rukou privatizováno soukromé realitní firmě, která od té doby trvale zvyšuje nájmy, aby maximalizovala své zisky. V důsledku toho musí nízkopříjmovější nájemníci odcházet a rozpadají se původní komunity,“* vysvětluje architekt Jakub Nakládal.

„Tuto sociální proměnu bude nová výstavba ještě dále eskalovat. Zavedení metra D, nová výstavba kancelářských budov u metra, zahuštění a revitalizace sídliště, bude znamenat razantní zvýšení lukrativity území a spolu s tím i zvýšení cen nemovitostí a nájmu. Pro sídliště plně nájemníků to znamená další přidání tlak na zvyšování nájmu, na jehož konci bude odchod nízko až středně příjmových nájemníků z lokality.“ Podle architekta jsme tento proces zvyklí sledovat hlavně v pražských čtvrtích širšího centra, jako je Karlín nebo Žižkov. *„Zdá se, že obdobný proces tedy nově čeká i Písnici. V komodifikovaném městě, kde chybí politika dostupného bydlení, například ve formě regulace nájmu či výstavby obecního bydlení, má pak nejen nová komerční výstavba, ale i pozitivní změna typu zavedení metra často nezamýšlené negativní důsledky ve formě zhoršení finanční dostupnosti bydlení,“* upřesňuje Nakládal.

Jednou ze strategií CIB Rental Písnice při maximalizaci výnosu z investice do bydlení je kromě plánu na přestavbu, respektive dostavbu, sídliště také dlouhodobý tlak na neaktivnější členy spolku Moje Písnice. Žaloby a zastrašování měly vést k tomu, aby se starousedlíky podařilo vyvázat z nájmu na dobu neurčitou a byty pronajímat krátkodobě: na rok a za vysoké nájemné. Tlak, který firma na obyvatele vyvíjela, se do situace na sídlišti nakonec promítl a řada lidí raději odešla dobrovolně. Někteří z nich, jako bývalý mluvčí Ondřej Václavík, měli jen smlouvu na dobu určitou a ta už důsledkem sporů, podle očekávání, nebyla prodloužena. Tato strategie tlaku na starousedlíky je v přímém kontrastu s tím, že právě oni sídliště během brigád pomohli vybudovat, a přestože nebyli jeho vlastníky podle právního titulu, tak jej vlastnili v rovině symbolické. Důsledky financionalizace bydlení, v podobě symbolického i reálného vymístění, budou na sídlišti patrné ještě mnoho let.

„Na několik let jsem přestala spát, budím se v noci beznadějí, přemítám, co jsme mohli udělat jinak a líp,“ konstatuje o svém současném životě na sídlišti paní Vlková. „Krabice, do kterých jsme s manželem zabalili knihy z důvodu rekonstrukce bytu, jsme už nikdy nevybalili. Mně nevadí noví lidé v domě, vadí mi, že fluktuují. V našem vchodu žilo dříve dvanáct rodin. Dnes je tu jen polovina z původních obyvatel a většina z nás počítá s tím, že se odstěhujeme. Někam daleko za Prahu, kde na bydlení s našimi dvěma důchody dosáhneme – jako mnozí naši kamarádi a známí, kteří to s Písnicí už dávno vzdali. Víte, domov, to je hlavně pocit bezpečí. A o ten my jsme přišli,“ popisuje své – zatím „jen“ symbolické – vymístění Magdalena Vlková, když se z oken svého bytu dívá do míst, kde do pár let bude stát úplně jiné sídliště, než na které se kdysi stěhovala. Minimálně v jejím případě je víc než jasné, že se nastupující proměny Písnice směrem k investičnímu a luxusnějšímu developmentu už nedočká. Proces, který svým vývojem dokonale ilustruje změnu funkce bydlení v postsocialistické společnosti, se tak – poměrně symbolicky – uzavře už bez ní a bez jejích sousedů, kteří se přitom na výstavbě sídliště na počátku částečně sami podíleli.

ALŽBĚTA MEDKOVÁ

Jihozápadní Město jako nový domov: etnická různorodost na pražských sídlištích

Od doby svého vzniku v sobě panelová sídliště spojují dvě zdánlivě protikladné ideje. První je představa o sociální a ekonomické *rovnosti* jejich obyvatel, plynoucí především z podobných proporcí a charakteristik přidělovaných bytů. Druhou je myšlenka, že na sídlištích může být dosaženo toho, aby spolu v jedné čtvrti bydleli zástupci různých profesí: dělníci, inženýři, řemeslníci i profesoři.²⁸

Prahu jsme v roce 2020 mohli považovat téměř za globální metropoli, co se týče etnického složení obyvatel. V říjnu 2020 evidovalo Ministerstvo vnitra na jejím území 223 608 cizinců se zaevidovaným přechodným či trvalým pobytem.²⁹

²⁸ Viz například Sídlíště Ďáblice: *Architektura pro lidi* (2019). Praha: Spolek přátel sídliště Ďáblice.

²⁹ Viz Ministerstvo vnitra ČR. *Cizinci s povoleným pobytem*. Dostupné: <https://www.mvcr.cz/migrace/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>.

V Praze zároveň žijí tisíce lidí, kteří získali české občanství nebo se v Česku již narodili a nemusí se ke svému původu hlásit. Ve statistikách cizinců se tak neobjevují, ačkoli k různorodosti pražského prostoru přispívají. „*Moje dcera se narodila už v Praze, je tedy Češka, zároveň se jí ale snažím vychovávat tak, aby se považovala i za Rusku,*“ uvedl například respondent Pavel v jednom z rozhovorů, které vznikají u příležitosti natáčení dokumentu pro Český rozhlas.

Tomu, jak a kde cizinci v Česku a v Praze bydlí se věnovalo velké množství akademických studií,³⁰ ale i těch na pomezí výzkumu akademického a aplikovaného, jako byl projekt Arrival City, realizovaný studiem Anthropictures ve spolupráci se studenty Fakulty humanitních studií UK. Zaměřoval se na souvislost mezi migrací a charakterem pražských sídlišť na příkladu Jihozápadního Města, zahrnujícího Nové Butovice, Lužiny a Hůrku. Na Jihozápadním Městě je počet cizích státních příslušníků z pražských sídlišť nejvyšší. Jestliže podle Sčítání lidu, domů a bytů žilo v Nových Butovicích a na Hůrce v roce 2011 přibližně 28%³¹ obyvatel s jiným než českým občanstvím, tak podle aktuálnějších statistických dat Ivany Přidalové,³² potvrzených terénním výzkumem Anthropictures z roku 2018, tvořil v některých konkrétních lokalitách na daných sídlištích podíl cizinců až 40%,³³ nicméně vysoký počet cizích státních příslušníků, většnou mezi 10-20%, najdeme i na dalších pražských sídlištích.

Na Jihozápadním Městě pochází největší počet migrantů ze zemí bývalého Sovětského svazu - z Ruska, Ukrajiny, Běloruska. Například na pobočce Integračního centra Praha, o. p. s., tvoří zhruba třetinu klientů občané Ukrajiny, o něco méně jich je původem z Ruska a až s velkým odstupem z dalších zemí.³⁴ To ukazuje jak na národnostní strukturu nově příchozích, tak na to, kdo z cizinců žijících na Jihozápadním Městě (ne)vyhledává institucionalizované poradenství.

Koho tito nově příchozí nahrazují? Po roce 1989 docházelo k mírnému odlivu obyvatel z pražských panelových sídlišť, kdy se hlavně lidé s vyšším socioekonomickým statutem po změně režimu stěhovali především do okolí Prahy, do blízkých obcí nebo do nově vznikajících suburbii. Začátkem devadesátých

³⁰ Více viz Hasman, J., Novotný, J. (2017). *Kdo, odkud, kam a s kým: prostorová příbuznost migračních skupin na globální, národní i lokální úrovni*. Praha: Nadace Nadání, Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových; Drbohlav, D., Medová, L., Čermák, Z., Janská, E., Čermáková, D., Džúrová, D. (2010). *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON); Valenta, O. (2012). Cizinci v Praze: prostorová koncentrace Slováků, Ukrajinců a Vietnamců in M. Ouředníček, J. Temelová. (eds.). (2017). *Sociální proměny pražských čtvrtí* Praha: Academia pp. 92–115; Ouředníček, M., Přidalová, I. (2017). Role zahraniční migrace v měnící se sociálně prostorové diferenciaci Prahy. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 53 (5): 659–692.

³¹ Němec, M., Brabec, T. (2015). *Analýza sociální struktury velkých pražských sídlišť mezi lety 2001 a 2011*. Praha: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy. Dostupné: www.iprpraha.cz/uploads/assets/dokumenty/obecne/analýza-vyvojesocialni-struktury-velkych-prazskych-sidlist-mezi-lety-2001-a-2011-final.pdf.

³² Přidalová I. (2017). Cizinci a lokální sociální prostředí: případová studie Hůrka in M. Ouředníček, J. Jíchová (eds.). *Sociální prostředí Prahy: město na prahu 21. Století*. Praha: Academia, pp. 120–149.

³³ Heřmanová, M., Lehečka, M. (2019). Arrival City. Invisible Diversity at Prague's Housing Estates. *Informationen zur Raumentwicklung* (2): 58–67.

³⁴ Informace poskytli autorce zaměstnanci pobočky Integračního centra Praha, o. p. s., v prosinci 2020.

let se tak objevily obavy, že česká sídliště postihne osud některých předměstí v západní Evropě. Nic takového se ale nestalo, a to hlavně díky majetkovému uspořádání, konkrétně masové privatizaci bytového fondu, která do značné míry zafixovala původní složení obyvatelstva, jak ukazuje Ondřej Špaček v kapitole *Střední třída na pražských sídlištích*. Na starších sídlištích navíc dochází k jistým úbytkům i kvůli stárnutí a vymírání jejich původních obyvatel. Odcházející obyvatelé nahrazovali a nahrazují právě nově příchozí, kteří ovšem zcela nepokryjí přirozený úbytek, celkové počty obyvatel na sídlištích se tak postupně mírně snižují. Vyjma etnicky nejsmíšenějších sídlišť, jako jsou Nové Butovice (nárůst o 3500 obyvatel) a Černý Most (nárůst o 5000 obyvatel), počet obyvatel sídlišť mezi lety 2001 a 2011 nestoupl. Naopak nominální počty často klesají. Asi nejvyraznějším úkazem tohoto fenoménu je sídliště Letňany. Přestože zde počet obyvatel s jiným než českým občanstvím stoupl ze 200 na necelé 2000 (téměř o 900 %), celkový počet obyvatel sídliště stoupl za deset let pouze o 500, a to i přes masivní nástavby na zdejších panelácích.³⁵ V následujících letech tak bude postupná proměna sídlišť pokračovat, kdy v důsledků předávání bytů mezi generacemi bude zřejmě docházet k dalším prodejům a příchodu nových - s největší pravděpodobností etnicky a národnostně různorodých - obyvatel.

Jeden z hlavních důvodů, proč si nejen nově příchozí cizinci sídliště oblíbili, je ekonomická dostupnost bydlení, i když právě o tomto faktoru bychom mohli mluvit spíše v minulém čase. Zhruba v posledních pěti letech ceny nájmu a nemovitostí v Praze prudce stouply. Zatímco před rokem 2015 byly byty pro střední třídu relativně dostupné, v současnosti si její příslušníci často nemohou dovolit ani byty na periferiích metropole. Změnu podmínek reflektují i moji respondenti. „*Před deseti lety jsme si mohli pořídit byt přímo u metra, dnes by to se stejným platem nebylo vůbec možné,*“ uvedl v rozhovoru respondent Ilja. Stejnou zkušenost má i Pavel. „*V roce 2010 jsem za náš byt zaplatil 4 600 000,-, jeho současná cena je asi 8 až 10 milionů. Dnes bych neutáhl ani hypotéku, ani nájem.*“

Výstupy projektu *Arrival City* také ukázaly, že si cizinci, podobně jako místní, vybírají život na Jihozápadním Městě (a sídlištích obecně) nejen kvůli ekonomické dostupnosti, ale vysoce cení také zdejší kvalitu života - rozlehlá a upravená veřejná prostranství, zeleň, hřiště a další místa pro volnočasové aktivity, širokou paletu služeb a v případě Jihozápadního Města i dobré spojení s centrem. „*V centru máte milion turistů, je problém si tam koupit rohlík, všude auta...*“, shrnuje Pavel. Pro příchozí ze zemí bývalého Sovětského svazu je vzhledem k tamní rozšířenosti sídlištního typu zástavby bydlení v těchto čtvrtích vcelku běžnou a přirozenou zkušeností. Kritika sídlištní výstavby, objevující se v československém a poté českém diskurzu a projevující se v popkultuře (např. ve filmu *Panelstory*), jak podrobněji ukazuje Michaela Janečková v kapitole *Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu: nadšení a kritické ohlasy*, zdá se, není mezi nově příchozími tak rozšířená.

³⁵ Němec, M., Brabec, T. (2015). *Analýza sociální struktury velkých pražských sídlišť mezi lety 2001 a 2011*, Praha: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy. Dostupné: www.iprpraha.cz/uploads/assets/dokumenty/obecne/analiza-vyvojesocialni-struktury-velkych-prazskych-sidlist-mezi-lety-2001-a-2011-final.pdf.

Nově příchozí přispívají k různorodosti pražských sídlišť také proměnou jejich materiality, jak ukazuje Tomáš Princ v kapitole *Proměny pražských sídlišť okem fotografa*, a přinášejí různorodost i v detailech, jako jsou jména na zvoncích, cizojazyčné nápisy a vizuální estetika nejrůznějších provozoven, typicky obchodů s ruskými potravinami, které ovšem často využívají i Češi. Na druhou stranu, etnickou různorodost nad rámec těchto subtilních symbolických prvků je při běžné procházce Jihozápadním Městem obtížné vypozorovat. Marie Heřmanová s Michalem Lehečkou v této souvislosti hovoří o „*neviditelné diverzitě*“.³⁶ Kolektivistický a unifikovaný prostor panelových sídlišť, budovaných pro „*nového socialistického člověka*“, tak díky své anonymitě umožňuje nově příchozím bezpečně se v něm usadit. Etnicita zde tedy do jisté míry ztrácí svůj význam, nezpůsobuje tak, že by nově příchozí „*vyčnívali*“ a působili pro někoho „*nepatřičně*“. Na příkladu nově příchozích cizinců se ukazuje, že sídliště zůstávají funkčními urbánními celky i do budoucna, především v tom smyslu, že jsou schopna absorbovat různorodost i vytvářet prostor podporující rovnost svých obyvatel.

³⁶ Viz Heřmanová, M., Lehečka, M. (2019). Arrival City. Invisible Diversity at Prague's Housing Estates. *Informationen zur Raumentwicklung* (2): 58–67.

BARBORA MATYSOVÁ

Černý Most a jeho čekání na revitalizaci

„Ten pocit [z přestěhování se na Černý Most] byl super, protože se mi splnilo to mý bydlení, protože jsem najednou dostala byt 3 + 1, kdy předtím jsem bydlela v hodně malém bytě. Co jsem se bála, tak to byly finance, protože ty se řeší pořád, ale pracovně jsme to v pohodě dali. Krásný bydlení, dostupnost, bylo tady to obchodní centrum.“

obyvatelka sídliště Černý Most, 53 let

Dne 30. listopadu 1997 došlo ke slavnostnímu otevření Centra Černý Most, tehdy největšího nákupního střediska v Praze, a následující rok byl pro sídliště význačný prodloužením linky metra B až na současnou konečnou. Nákupní centrum na „Čerňáku“ je dodnes symbolem občanské vybavenosti přilehlého sídliště, které patří mezi nejmladší v Praze, kdy převážná část vznikala až v pozdní fázi osmdesátých let. Černý Most byl totiž stavěn ve čtyřech etapách. První z nich, projektovaná na počátku sedmdesátých let 20. století, vznikla kolem dnešní stanice metra Rajská zahrada a poslední právě kolem konečné stanice metra. Tyto části se architektonicky i urbanisticky od sebe liší v plánech zhruba o dvacet let, takže se zde odráží i značný posun od typické modernistické architektury k architektuře připomínající blokovou (uliční) zástavbu.

Sídliště Černý Most a jeho veřejná prostranství stály od té doby poměrně dlouho stranou zájmu urbanistů a plánovačů. V posledních letech se ale diskuse o potřebě revitalizace, alespoň části zdejšího sídliště, stala i díky strategické práci zdejší městské části tématem i pro širší veřejnost. Takzvaný „Čerňák“ se tak může vymanit z pozice, kdy je vnímán spíše jako v určitém ohledu „nepovedené“ sídliště. Přestože by bylo možné na území Prahy 14 najít více příkladů plánované nebo probíhající revitalizace, tak z důvodu obsáhlosti tématu se v této kapitole společně zaměříme hlavně na jednu část Černého Mostu.

Konkrétně se budeme zabývat plány na revitalizaci bloku okolo ulice Vybíralova, který je urbanisticky součástí stavby sídliště Černý Most II, v blízkosti známého Komunitního centra Plechárna. Obyvatelé této části Černého Mostu už pět let čekají na projednání a schválení revitalizace v lokalitě vymezené ulicemi Vybíralova, Bryskova a Kpt. Stránského.

Pro dnešní rozvoj sídliště je zcela klíčová a určující proměna majetkových poměrů po roce 1989, ale i po roce 1994, kdy se z velké Prahy 9 sídliště osamostatnilo a spolu s přílehlými částmi se stalo Prahou 14. Jak se po odpojení obě městské části do dneška proměnily v oblasti pozemkových vztahů, bude patrné na konci této kapitoly. Část bytového fondu byla dána do majetku nové městské části a část zůstala pod přímou správou hl. m. Prahy. Nezanedbatelná část bytů v okolí Vybíralovy ulice byla už od svého vzniku ve vlastnictví velkých bytových družstev, jako například SBD Praha, a byla v devadesátých letech poměrně pohodlně převedena do formy společenství vlastníků jednotek. Valná většina veřejných prostranství ale zůstala ve správě Magistrátu hl. m. Prahy, a tedy akciové společnosti Technická správa komunikací, u některých pozemků navíc dodnes nejsou zcela vyřešeny restituční nároky. Majetková struktura bytového fondu se od té doby příliš nezměnila, nicméně je otázka, zda a jak přesně bude probíhat plánovaná privatizace zbytku obecního bytového fondu, nyní pozastavená na úrovni magistrátních bytů, ale postupně se uskutečňující na úrovni bytů městské části.

V současnosti tak zdejšími obecními byty disponuje nejvíce Magistrát hl. m. Prahy (cca 3000); pro představu druhá městská část Prahy, kde má Magistrát nejvíce bytů, je Praha 17 - Řepy, která má přibližně 800 magistrátních bytů. V oblasti okolo Vybíralovy ulice však Magistrát i městská část vlastní naprosté minimum bytů v řádu nižších desítek. Vlastnictví veřejných prostranství je zde však téměř výhradně obecní (magistrátní). Jedná se tedy o zjevně paradoxní situaci ve vztahu k sousedství a veřejnému prostoru v lokalitě, která však v kontextu Prahy není nijak výjimečná.

Potřebu revitalizace formulovali zaměstnanci Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy (IPR): „Zanedbaná zeleň, anonymita obyvatel a nedostatek volnočasových aktivit - to jsou nejčastější neduhy pražských sídlišť. Praha dosud často jejich problémy přehlížela, ač v panelových domech žije více než třetina Pražanů. (...) První lokalitou, na kterou se bude soustředit, je část sídliště Černý Most“, jak se psalo na webových stránkách IPR v roce 2015.³⁷ O daném projektu tzv. „Vybíralka 25“ také již pět let píše různá média, a většinou s ambiciózními titulky: „Praha pokračuje v přípravě revitalizace sídliště Vybíralka“³⁸ nebo „Lidé se na sídliště jedou akorát vyspat. Praha započne změnu na Černém Mostě“.³⁹ I když se může zdát, že projekt Vybíralka 25 představuje vlajkovou loď revitalizace sídliště, pro některé místní oby-

³⁷ Více viz *Institut pro plánování a rozvoj hl. m. Prahy*, dostupné zde: <https://www.iprpraha.cz/vybiralova>.

³⁸ Více viz *hl. m. Praha*, dostupné zde: https://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/magistrat/tiskovy_servis/tiskove_zpravy/praha_pokracuje_v_pripave_revitalizace.html.

³⁹ Více viz *Pražský deník*, dostupné zde: https://prazsky.denik.cz/zpravy_region/sidliste-praha-zmena-cerny-most-vybiralova-vnitroblok-scheinherr-revitalizace.html.

vatele to není jediný klíčový moment obnovy veřejných ploch: „*Uliční prostor se za posledních 30 let moc nezměnil, chodníky stále ještě chátrají, jsou tam různé výmoly a díry. V posledním roce jsem prošel všechny ulice na Černém Mostě a ty díry nafotil, teď jednáme s Magistrátem, aby se s tím něco stalo.*“ - obyvatel sídliště Černý Most, 39 let

Kromě výmolů a děr v chodnících se objevuje také téma rekonstrukce autobusového terminálu na konečné metra linky B. Právě prostor konečné metra a nepřehledné autobusové nádraží může přispívat k obrazu Černého Mostu jako zavrhané části Prahy. Magistrát hl. m. Prahy proto v roce 2020 nechal zpracovat zatím neveřejnou studii na rekonstrukci celého autobusového nádraží. Veřejnosti by tato studie měla být představena v první polovině roku 2021. Půjde tak o další koncepční rozvojový dokument, který bude v následujících letech čekat na to, zda a jak se jej podaří realizovat. Na svou revitalizaci čeká i Centrální park, rozléhající se mezi první a druhou částí sídliště Černý Most. Naděje části místních obyvatel na revitalizaci různých míst sídliště, zahrnující jejich názor, ale doposud nedošly dál než do fáze studie. První vlašťovkou je rekonstrukce parteru před ZŠ Vybíralova, která byla zahájena na podzim roku 2020.

I drobné ošetření malých „*odřenin a zlomenin*“ v podobě rozbitých chodníků by v místních obyvatelích mohlo vzbudit kus důvěry k dotažení revitalizace sídliště podle jejich požadavků a preferencí. Pro místní obyvatele může být důležité nejen opravit část chodníků, ale také „*být slyšen*“, respektive „*být slyšen a uznán jako relevantní hlas při diskusi, co se bude dít na veřejných plochách sídliště*“: „*Když jsem se sem nastěhoval [rok 2004], tak Černý Most sloužil jako noclehárna, tady nebyl žádný komunitní život a pro mě je trochu zázrak, co se tady podařilo nastartovat, ta participace občanů. Se změnou ve vedení radnice před deseti lety se podařila nastartovat změna v myšlení občanů, kteří přestali vnímat Černý Most jako noclehárnu. Ze začátku na akce přicházelo třeba dvacet lidí, teď vidím, že lidi mají zájem. Plechárna tady udělala hodně, udělali obrovský kus práce. Díky práci Anthropictures lidi získali pocit, že se s nimi někdo baví.*“ - obyvatel sídliště Černý Most, 39 let

Význam participativního plánování pro kvalitu života některých místních aktivních obyvatel se ukázal i během terénního výzkumu v citátu zmíněného antropologického studia Anthropictures. To zahájilo svou činnost na Černém Mostě již během podzimu 2014, kdy ve spolupráci s některými z obyvatel přilehlého okolí vnitrobloku mezi ulicemi Vybíralova, Bryksova a Kpt. Stránského a zástupci IPRu začalo domlouvat možnost participativního setkání. Výsledky svého výzkumu shrnuli v závěrečné zprávě projektu participativního komunitního rozvoje Černého Mostu, ze které citujeme: „*Oblast ,Vybíralky‘ je místem, které má svoji skutečnou historii a mnoho tradovaných příběhů, které zejména původní sousedskou komunitu stále stmelují dohromady. Místní komunitní skupinu lze považovat za neuvěřitelně aktivní a udržitelnou, což je dáno, mimo tradice, zejména tím, že počátky spolupráce s jejími členy se datují již do dubna roku 2014, (.....) místní obyvatelé mají o svoje sousedství skutečnou starost a nejsou jen nátlakovou skupinou, se kterou má místní samospráva pouze problémy.*“ (Anthropictures, 2016)

V době vydání závěrečné zprávy (září 2016) z participativního projektu na Černém Mostě se o plánované revitalizaci vnitrobloku Vybíralka 25 mluvilo již přes rok. Výzkumníci z Anthropictures skepsi obyvatel z vlastního započetí revitalizace vnitrobloku popsali následovně: „*Během našich posledních tří setkání se ukázalo, že obyvatelé jsou v tomto ohledu poměrně skeptičtí a vyjadřují oprávněné obavy z toho, že se sice bude realizovat koncepční studie, ale ve výsledku se v prostoru nic nezmění. Mírná nervozita je poznat už v tomto období, kdy sice za sebou máme několik kulturních akcí, které sídliště oživily, nicméně o plánovacím projektu a změnách se hovoří již déle než rok. Reálně se v prostoru, vyjma několika proževů (kosodřevin), vyjednaných s místním odborem ochrany prostředí a dopravy, nic zásadního nezměnilo.*“⁴⁰

Podobně o tom hovoří také jeden z místních aktivních obyvatel: „*Plánování Vybíralky 25 se už začalo odehrávat před docela dost lety a ti lidé už jsou teď v nějaké takové depresi, že se furt nic neděje. Furt se na něco čeká, furt se něco odsouvá, jsou nějaké problémy a mě trápí, že už jsou lidi v takový deziluzi, aby se s tím něco reálně stalo. A to mě hrozně mrzí, že ta městská část má omezenou moc s tím nějak pomoci. Tlačíme, kde se dá, ale pořád je to v rukou toho Magistrátu. Čekáme a lidi asi ztrácí trpělivost.*“ - obyvatel sídliště Černý Most, 39 let

Možnosti i limity realizace revitalizace jsou určovány také kontextem majetkoprávních vztahů, kdy převažuje vlastnictví pozemků Magistrátem hl. m. Prahy (viz Mapa č. 1, str. 44). Vedení MČ Praha 14 tak spravuje území, které mu nepatří, a veškeré kroky k rozvoji území musí být vyjednávány s jinými subjekty, nejčastěji s Magistrátem. Také velká část společenství vlastníků jednotek a bytových družstev nevlastní pozemky přímo pod jimi vlastněnými budovami a musí i drobné úpravy a opravy vyjednávat na magistrátní úrovni. Je v této situaci naděje pro tu část místních obyvatel toužících po revitalizaci sídliště, že budou navržené úpravy skutečně realizovány?

Různorodé vlastnictví budov, pozemků a veřejných ploch, ze kterého plyne také nutnost relativně složité komunikace různých aktérů, může být paradoxně i nadějí pro místní obyvatele. Místní obyvatelé jsou zvyklí být proaktivní, protože jde o jejich domovy a soukromé vlastnictví. Je tak eliminováno riziko, že revitalizace bude mířit na komodifikaci bydlení i veřejného prostoru, tak jak je nyní trendem u lokalit vlastněných soukromými investory. Složité vlastnické vztahy (magistrát, městská část, SVJ a družstva), kde nicméně hraje důležitou roli právě veřejné vlastnictví, tak vytvářejí v jistém smyslu protikladnou situaci. Veřejné vlastnictví sice neumožňuje nejrychlejší proměnu veřejného prostoru, avšak zvyšuje šanci na zohlednění hlasů obyvatel. Proto je tak podstatná občanská „*infrastruktura*“, kterou popisuje radní Prahy 14 pro sociální věci a zdravotnictví Michal Prager.

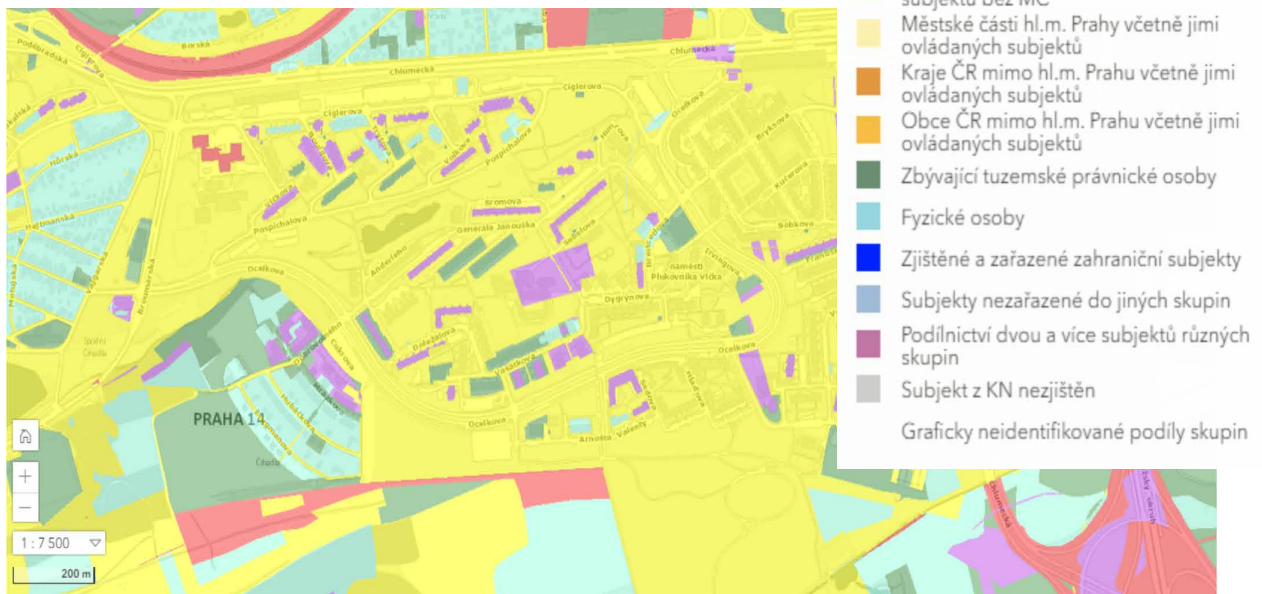
⁴⁰ Anthropictures. (2016). *Závěrečná zpráva o vybraných komunitních aktivitách projektu (Po)známe se? Participativní komunitní rozvoj, kapitola Černý Most*, pp. 20–32, Praha: Anthropictures. Dostupné zde: https://www.praha14.cz/zivot-na-praze-14/wp-content/uploads/sites/4/2016/01/ZAVERECNA-ZPRAVA_FIN.pdf.

Tento lokální politik vidí naději v místních organizacích, pro které je Černý Most „srdeční záležitostí“: „Ty organizace, které tady působí, tady provádí fantastickou práci a je jejich zásluhou, že ten Černý Most nějak funguje. Plechářna je alfa a omega toho soužití, protože děckám z okolí dala možnost realizace. Je to hodně zásluha těch srdcařů, který tu začali zakládat neziskovky. To se pro mě tak zázračně dává dohromady, tak jako největší úspěch mi přijde, že nad tím tady lidi nezlomili hůl a ta občanská aktivita to dala celý dohromady a radnici ulehčila, aniž by do toho musela radnice direktivně zasahovat.“

I takto rozvinuté prostředí má své slabiny, revitalizace veřejných ploch i majetková struktura bytového fondu vyčleňuje a společensky vzdaluje jednotlivé části sídliště prostřednictvím vytváření „prominentních“ okrsků čekajících na revitalizaci a silně chátrajících a přehlížených vnitřních periferií. Dlouhodobě se tak může vytrácet sociální diverzita obyvatel, kterou lze vnímat jako pozitivní rys sídliště Černý Most.

Dlouhodobý nezáměr o zdejší sociální situaci a současný nárůst atraktivity bydlení na Černém Mostě dovršený plánovanou privatizací zbytku zdejšího obecního bytového fondu ohrožuje marginalizovanou lokalitu ležící jen několik set metrů od Vybíralky. Řada nízkopříjmových domácností obývajících zdejší obecní nebo nájemní byty nemá úspory na nákup bytu ani nedosáhne na hypoteční úvěry. To může znamenat nutnost stěhování, často do sociálně vyloučených lokalit nebo do azylových domů. Především to ale znamená hrozbu stěhování z místa, které vnímají jako svůj domov. Revitalizace veřejných prostranství, infrastruktury i bytového fondu na sídlištích je tak ze své podstaty protikladná: pro část obyvatel přináší pozitivní hodnoty (zlepšené prostředí, v případě zahrnutí participativních metod také možnost být slyšen a uznán), avšak pro určitou část může přinášet i tlak na vymístění a v některých případech také nutnost odchodu ze sídliště.

Mapa 1: Majetkoprávní vztahy na území sídliště Černý Most, zdroj: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, dostupné zde: <http://app.iprpraha.cz/apl/app/majetek/index.html>

TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC

PETR GIBAS

Protiklady, a co dál?

Pražská panelová sídliště jsme v této publikaci představili jako místa protikladů, které je možné vnímat na různých rovinách: na rovině materiální, kde se v prostoru sídlišť setkává staré s novým, původní s revitalizovaným a kde jsou volné plochy zastavovány novými budovami; na rovině emocionální, kdy lidé různě vnímají materiální proměny sídliště a různě na ně reagují; na rovině symbolické, kde se setkávají různé významy spojené se sídlišti a bydlením; a také na rovině sociální, kde jsou sídliště vnímána jako relativně neměnná, co se týče ekonomického statusu jejich obyvatel, kdy se však zároveň objevují nové vrstvy různorodosti (například etnické) a dochází také k proměnám finanční dostupnosti bydlení na pražských sídlištích, která může přinášet i proměnu sociální struktury sídlišť.

Náš pohled na sídliště a na protiklady, jež je na něm možné objevit a sledovat, vychází z toho, že procesy jako komodifikace bydlení sice svými příčinami i souvislostmi jednotlivá pražská sídliště přesahují, zároveň se na nich však projevují svébytným způsobem. Pochopit probíhající proměny sídlišť i jejich relativní (a do jisté míry zdánlivou) neměnnost je možné právě a pouze, pokud tyto širší procesy vezmeme v úvahu. Abychom umožnili hlubší a zároveň snazší porozumění tomu, co se se sídlišti děje, postupovali jsme v této publikaci od obecnějšího ke konkrétnímu – od obecných představení procesů, proměn a protikladů charakteristických pro současná sídliště k popisu jejich forem a dopadů na vybraných pražských sídlištích.

V první kapitole, *Proměny a protiklady pražských sídlišť optikou teoretických konceptů*, Michal Lehečka, Tomáš Hoření Samec a Václav Orcígr představují možnosti, jak rozumět pojům gentrifkace a financionalizace bydlení a jak je využít k pochopení proměn sídlišť. Ukazují, že právě jejich prostřednictvím můžeme dobře porozumět konkrétním podobám dílčích procesů, jako je cílená revitalizace veřejných ploch, zástavba volného prostoru nebo růst cen nemovitostí a nájmu.

Zároveň ale autoři upozorňují, že s kategorií „pražská panelová sídliště“ musíme zacházet obezřetně kvůli různorodosti pražských sídlišť, kdy proměny probíhající na určitém sídlišti nelze automaticky zobecnit ani na celou Prahu, ani na sídliště jako taková.

Přesto, že jsou pražská sídliště značně různorodá, bývají vnímána stereotypně a jako v zásadě stejná a neměnná. Proměnu vztahování se k panelovým sídlištím na příkladu populární kultury období státního socialismu představuje v kapitole *Panelová sídliště ve filmu v období státního socialismu: nadšení a kritické ohlasy* Michaela Janečková. Obraz sídliště za socialismu, který mimo jiné utvářela právě i filmová produkce, je zásadní pro pochopení protikladného hodnocení sídlišť v současnosti a představuje důležitý kontext pro porozumění jejich proměnám. Michaela Janečková dokládá, jak v populární kultuře od sedmdesátých let 20. století postupně převládl kritický náhled na panelová sídliště. To mimo jiné kontrastuje s tím, co ve své kapitole *Střední třída na pražských sídlištích* popisuje Ondřej Špaček, když ukazuje, že panelová sídliště byla a jsou místem, kde bydlí pražská střední třída, která pozitivně hodnotí praktičnost daného bydlení. Na základě zkušenosti obyvatel sídlišť, nově příchozích i zájmu o bydlení na sídlištích se ukazuje, že jednoznačně pozitivní či negativní hodnocení sídlišť je zavádějící: sídliště svým obyvatelům přinášejí praktické bydlení, byť s určitými nedostatky, které se v době jejich vzniku často projevovaly mnohem výrazněji. Zároveň se urbanistické koncepce různých pražských sídlišť liší svou kvalitou a částečně byly v rámci odborných debat i rehabilitovány; nicméně i tato obhajoba v rámci umělecko-historických a urbanistických debat může být z určitého hlediska problematická.

Po třech obecnějších kapitolách následuje vizuální esej obsahující fotografie Jihozápadního Města, Ďáblic, Černého Mostu a Písnice komentované autorem, který sám vyrůstal na pražských Stodůlkách. Fotograf Tomáš Princ si při procházení sídlišť všímá proměn charakteru městského prostoru, nové výstavby a takzvaných revitalizací, zastavování ploch sídlišť dalšími budovami, které přináší i změny nabízených služeb, stejně jako ne/přístupnosti určitého prostoru, ze kterého se stává soukromý majetek jen pro rezidenty. Jeho fotografie i postřehy ilustrují předcházející teoretické diskuse, podobně jako další část publikace, která přináší příklady tří různých pražských sídlišť. O tom, jak protikladný charakter může mít právě takzvaná revitalizace panelových sídlišť, pojednávají kapitoly Apoleny Rychlíkové o sídlišti Písnice a Barbory Matysové o Černém Mostě.

V prvním případě vidíme takřka ukázkovou snahu o zastavění územních ploch za účelem generování zisku z daného prostoru. V druhém případě jsme svědky jiného vztahu místních obyvatel k potenciálnímu investorovi proměny sídliště; v tomto případě se jedná o obyvatele městské části a Magistrát hlavního města Prahy, kteří usilují o revitalizaci vnitrobloku v rámci sídliště Černý Most, blízkého autobusového terminálu a Centrálního parku. Pro jedny znamená revitalizace potenciální zlepšení kvality života, pro jiné tlak na zvyšování nájmu a riziko nutnosti se přestěhovat. Kapitola *Jihozápadní Město jako nový*

domov: etnická různorodost na pražských sídlištích Alžběty Medkové pak rozebírá vztah mezi různorodostí (etnickou a jazykovou) a podobností (městského prostoru).

Nabízí se otázka, co nám zaměření se na protiklady umožňuje o sídlištích říci? O čem vypovídají na obecnější rovině? Především o tom, že je nutné vnímat pražská sídliště v jejich mnohoznačnosti; jinými slovy, proměny sídlišť mohou zahrnovat jevy, které mají současně různé a často i protikladné dopady. To mimo jiné také znamená, že pražská sídliště byla a jsou zajímavým a relevantním terénem pro interdisciplinární výzkum a že si zasluhují pozornost nejen odborné, ale i široké veřejnosti, lidí, kteří na sídlištích bydleli či bydlí, kteří o nich rozhodují, ale i těch, kteří je zažili pouze jako návštěvníci.

O AUTORKÁCH A AUTORECH

Petr Gibas je antropolog a geograf působící na Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., věnuje se otázkám spojeným s domovem a jeho vztahem k bydlení, (post)fenomenologické geografii a městské politické ekologii. Zkoumá zahrádkové osady, spolupracoval na výzkumu bezdomovectví a vedl výzkumný projekt zaměřený na kutilství a svépomoc.

Tomáš Hoření Samec je sociolog působící na Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., zaměřuje se na výzkum financializace bydlení a na nové formy bydlení realizované veřejnými a kolektivními autory.

Michaela Janečková je historička architektury působící na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze (UMPRUM), zaměřuje se především na architekturu druhé poloviny 20. století.

Michal Lehečka je sociální antropolog působící na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy a ve spolcích Anthropictures a AutoMat. Ve svém výzkumu se zaměřuje na podoby rozvoje současných měst střední a východní Evropy s důrazem na veřejný prostor panelových sídlišť.

Barbora Matysová je socioložka, spolupracující s neziskovými organizacemi i kulturními institucemi, v současnosti působí na Úřadu MČ Praha 11. Věnuje se problematice sociální exkluze, gentrifikace a nedostupnosti bydlení. Je součástí kolektivu Paměť města, zabývající se proměnou města v kontextu financializace bydlení a gentrifikace.

Alžběta Medková je publicistka, spolupracuje s Českým rozhlasem, A2 kulturní čtrnáctideník, A2larm. Věnuje se problematice dostupného bydlení, architektury a urbanismu.

Václav Orcígr je sociolog a ekolog, působí v neziskové organizaci Arnika a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy dokončuje postgraduální studium se zaměřením na urbánní sociologii.

Tomáš Princ je fotograf a filmař, který se věnuje dokumentární, reportážní a portrétní tvorbě. Vystudoval FHS UK, kde se zaměřoval na obory vizuální antropologie a sociální geografie. Zkušenosti z kvalitativních antropologických výzkumů zužitkoval při práci na blogu Humans of Prague.

Apolena Rychlíková je dokumentaristka a novinářka, ve své práci se dlouhodobě zaměřuje na problematiku sociálních, etnických i genderových nerovností, proměnu světa práce nebo politiku bydlení. Je zakladatelkou kritické, interdisciplinární, urbanistické platformy Paměť města.

Ondřej Špaček je sociolog, působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, zaměřuje se na kulturní aspekty sociálních nerovností, sociologii spotřeby a metodologii kvantitativního výzkumu.

Akademie věd
České republiky

Strategie AV21
Špičkový výzkum ve veřejném zájmu

Sociologický ústav
Akademie věd ČR